

PK-2 K-107
1862r. N1-2.
16173

K
104

104

104

104

PK-2
K-104

16173

157 $\frac{9}{13-14}$

1863

LIBRARY OF THE

UNIVERSITY OF CHICAGO

1863

1863

1863

1863

1863

1863

К
104

ОСНОВА

1862
1142

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

326728

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочу братьи и Русьскѣй Земли.»
Владимира Мономаха.

1862

СІЧЕНЬ

(ЯНВАРЬ) - 2

59

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ П. А. КУЗИЩА.

а

1861

ОСНОВА

1861

ОЖИВЛЕНІЕ РУССКАГО НАРОДА

1861

ВСТУПЪ

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 29 января, 1862 года.

Ценсоръ Ст. Лебедевъ.

1862

САДЪ

(1862)

1861/2

С. ПЕТЕРБУРГЪ

ИЗДАТЕЛЬСТВО И. В. ВЪДЫКИНА

ОПЕЧАТКИ.

Въ нѣсколькихъ экземплярахъ, въ статьѣ: *Насыкі Граматкы*, вмѣсто *Чи чум*, напечатано: *Чу чум*.

Въ отдѣлѣ Библіографіи на стр. 44, въ послѣдней строкѣ, вмѣсто *двадцати*, слѣдуетъ читать: *тридцати*.

Въ статьѣ: *Гудеяме*, на стран. 41, въ стр. 32, слѣдуетъ читать: статью: «Основа и вопросъ о національностяхъ.»

У ВСѢХЪ КНИГОПРОДАВЦЕВЪ ВЪ ОБѢИХЪ СТОЛИЦАХЪ ПРОДАЕТСЯ

ИЗДАННАЯ ОДЕССКИМЪ КНИГОПРОДАВЦЕМЪ

А. С. ВЕЛИКАНОВЫМЪ

ТРАГЕДІЯ ШЕКСПИРА

Г А М Л Е Т Ъ,

переводъ Кронеберга. Изд. 2-е, съ предисловіемъ Бѣлинскаго. М.

1861. Ц. 1 р., съ перес. 1 р. 25 к.

КОБЗАРЬ.

XLIII.

О. М. Л-з-р-скому.

Не до до́му въ-но́чі йду́чи
Зъ куминно́ї ха́ти
И не спа́ти ляга́ючи,
Згада́й мене́, бра́те, —
А якъ при́йде нудьга́ въ-го́сті,
Та й на́-нічъ зася́де...
Отоді мене́, мій дру́же,
Зови́ на пора́ду!
Отоді згада́й — въ пусти́ні,
Дале́ко, надъ мо́ремъ,
Свого́ дру́га весе́лого,
Якъ вінъ го́ре бо́ре,
Якъ вінъ свої ду́ми тії
И се́рце убо́ге
Зако́вавши, ходи́ть собі
Та мо́литця Бо́гу,
Та зга́дує Україну
И тебе́, мій дру́же,
Та йноді й пожа́риця...
Звпча́йне — не ду́же,
А такъ ті́льки.... На-дво́рі, бачъ,
Наступа́є свя́то...
Тя́жко є́го, дру́же-бра́те,
Самóму стріча́ти

У пустині... Завтра рано
 До церкви молитись
 Пійдуть люде... Завтра жь рано
 Завне голódний
 Звірь въ пустині, и повие
 Ураганъ холódний,
 И занесе піскóмъ-снігомъ.
 Курінь — мою хату.
 Оттакъ міні доведётца
 Свято зустрічати!...
 Що жь діяти? .. На те й лихо,
 Щобъ съ тимъ лихомъ бітись...
 А ти, друже мій єдиний,
 Якъ маєшь журітись,
 Прочитай оцю цідулу,
 И знай, що на світі
 Тільки й тяжко, що въ пустині
 У неволі жити....
 Та й тамъ живуть, хочъ погано....
 Що жь діяти маю?...
 Треба бь вмерти, — такъ надія,
 Брате, не вмірає!

XLIV.

Породила мене мати
 У висóкихъ у палáтахъ, —
 Шóвкомъ повилá;
 У зóлоті, въ оксаміті,
 Мовъ та квіточка укрита,
 Рослá я, рослá.
 И віросла я на дівó:
 Кароóба, чорнобрíва,
 Білолиця я. —
 Убóгого полюбіла, —
 Мати заміжъ не пустила, —
 Остáлася я, —

У висóкихъ у пала́тахъ
Увесь ві́къ свій дівова́ти...

Недо́ля моя!

Якъ бли́на при до́ліні,
Въ оди́но́кій самоти́ні

Ста́ріюся я;

На сві́тъ Бо́жий не дивлю́ся,
Ні до ко́го не горну́ся,

А ма́тірть стару́...

Прости́ мене́, мо́я ма́ти!

Буду тебе́ прокли́нати

По́ки не умру́...

XIV.

По у́лиці ві́теръ віе

Та сні́гъ замі́тає.

По у́лиці по-підъ тіння́ю

Вдова́ шкандиба́є —

Підъ дзві́ницю се́рдешная

Ру́ки прости́гати

До тихъ са́михъ, до бага́тихъ,

Що си́на въ са́лдати

Поза́торі́къ заго́ли́ли...

А ду́мала жи́ти, —

Хочъ на ста́рість у неві́стки

Въ до́брі одпочи́ти...

Не довелось! Ви́благала

Ту́ю ко́пійчину...

Та Пречи́стій поста́вила

Сві́чечку за си́на.

XLVI.

Закува́ла зозу́ленька

Въ зеле́ному га́ї;

Запла́кала дівчи́новка —

Дружини не має.
 А дівочі молодії
 Веселі літа,
 Якъ квіточкі за водою,
 Пливуть съ сего світа.

XLVII.

Ой сяду я підъ хатою,
 На ўлицю гляну,
 Якъ то тіі дівчаточка
 Безъ своєї Ганни,
 Безъ моєї Ганнўсеньки
 У хрещика грають;
 І граютьця не весело,
 І не такъ співають
 Дівчаточка... А моєї
 Голубки немає:
 У свекрухи десь воркує,
 Менє виглядає.

XLVIII.

Туманъ, туманъ долиною —
 Добре жити зъ родиною,
 Аще лўчче за горою,
 Зъ дружиною молодію.
 Ой пїйдў я тёмнимъ гаємъ —
 Дружиньоньки пошукаю.
 Дє ти? дє ти? озовїся!
 Прийдї, сєрце, пригорїйся!
 Нўмо, сєрце, лицятися
 Та поїдемъ вїнчатися,
 Щобъ не знали батько й мати,
 Де ми бўдемъ почувати.
 Одружїлись, заховались...

Бодай були не кохались!
 Лёгше було бь самій жити,
 Якъ съ тобою въ світі битись.

XIX.

Ой люлі, люлі, мой дитино,
 Въ день и въ ночі...
 Пійдешъ, мій сїну, по Україні
 Насъ кленучї.
 Сїну мій, сїну! не клени тата,
 Не помяни.
 Менé, проклáту, я — твой мáти, —
 Менé клени...
 Менé не стáне, — не йди міжъ люде,
 Пиди ти въ гáй.
 Гáй не спитáє й бáчить не бóде...
 Тамъ и гуляй.
 Нáйдешъ у гáй тую кáлину,
 То пригорни́сь...
 Бо я люби́ла, мой дитино,
 Її ко́ли́сь.
 Якъ пійдешъ въ сéла, у тii хáти,
 То не жури́сь;
 А якъ побáчишъ зъ дiтками мáтиръ,
 То — не диви́сь!

L.

Зацві́ла въ доли́ні
 Черво́на кáли́на,
 Нiби засмі́ялась
 Дiвчи́на-дити́на.
 Лю́бо, лю́бо ста́ло, —
 Пта́шечка зра́діла
 И защебетáла....

Почула дівчина
 И, въ білій свитині,
 Зъ біленької хати
 Вийшла погуляти
 У гай на долину.
 И вийшовъ до неї
 Зъ зеленого гаю
 Козакъ молоденький,
 Цілує, вітає, —
 И йдуть по долині
 И йдучи співають,
 Якъ діточокъ двоє,
 Підъ тую калину
 Прийшли, посідали,
 И поцілувались...
 Якого жъ ми раю
 (На світі) благаеть?—

II.

Колись дурною головою
 Я думавъ: горенько зо мною!
 Якъ доведеться въ світі житъ,
 Людєй и Господа хвалить?...
 Въ багні колодою гнилою
 Валятись, старітись, гнить,
 Умерти — й сліду не покинуть
 На (обезславленій) землі!...
 О горе, горенько мені!
 И де я въ світі заховуюсь?
 Що-день Пилати распинають,
 Морозять, шкварять на огні!..

21 іюня 1839 р.
 Г. Черкаси.

Т. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Седмой отрывокъ.

6 августа 1857.

Астрахань — это островъ, омываемый однимъ изъ протоковъ Волги, перерѣзанный рядомъ вонючихъ болотъ, называемыхъ рѣкою Кутумомъ, и каналомъ, ни въ чемъ не уступающимъ рѣкѣ Кутуму. Полуостровъ этотъ окруженъ густымъ лѣсомъ магъ и уставленъ живописными бѣдными лачугами и сѣрыми, весьма не живописными, деревянными домиками, съ мезонинами, не похожими на лачуги потому только, что изъ нихъ выглядываютъ флотскія и вообще офиціальныя фizioномiи. Всю эту огромную безобразную сѣрую кучу мусору вѣчаютъ зубчатая бѣлая стѣна кремля и стройный, великолѣпный пяти-главый соборъ Московской архитектуры 17-го столѣтiя. Таковъ городъ Астрахань, но не такимъ онъ мнѣ представлялся: когда я, подходя къ Бирючей Косѣ (главная застава въ устьяхъ Волги), увидѣлъ сотни, правда безобразныхъ кораблей, нагруженныхъ большею частiю хлѣбомъ, мнѣ представлялась Венецiя временъ Дожей, а оказалось—гора мышь родила. А протокъ Волги, окружающiй Астрахань и сообщающiйся съ Каспiйскимъ моремъ, глубиной и шириной Босфору не уступить. Но протокъ этотъ омываетъ не Золотой Рогъ, а огромную кучу вонючаго навоза. Гдѣ же причина этой нищеты (наружной) и отвратительной грязи (тоже наружной) и вѣроятно—внутренней? Гдѣ эта причина? Въ армяно-татарско-калыцкомъ народонаселенiи, или въ другой какой политическо-экономической пружинѣ? Последнее вѣроятнѣе; потому вѣроятнѣе,

что и другіе наши губерніскіе города ничѣмъ не уступаютъ Астрахани, — исключая Ригу.

Изъ множества частныхъ пароходовъ, теперь ни одного нѣтъ въ Астрахани, по причинѣ Макарьевской ярмарки. Пароходъ »Меркурій« возвратится въ Астрахань не прежде 15-го августа, а къ 20 августа нагрузится и пойдетъ въ Рыбинскъ, а меня довезетъ до Нижняго; а пока я волею-неволею дѣлаюся согладатаемъ сего нарочито-грязнаго города.

7 августа.

Ай-да Астрахань! ай-да портовый городъ!.. Ни одного трактира, гдѣ бы можно хоть какъ-нибудь пообѣдать, а о квартирѣ въ гостиницѣ и говорить нечего. Зашелъ я сегодня въ одну изъ такъ-называемыхъ гостиницъ на Косѣ »Геральд« (на Астраханскомъ Золотомъ Рогѣ) спросить чего-нибудь поѣсть, и запачканный верглевый половой отвѣчалъ мнѣ, что все, что прикажете, все есть, кромѣ чаю. А на повѣрку оказалось, что ничего не имѣется, кромѣ чая, даже обыкновенной ухи. Это — въ Астрахани, въ городѣ, который половину огромнаго Русскаго царства кормитъ осетриной! И еслибы не пріѣхалъ сюда, по дѣламъ службы, двумя мѣсяцами прежде меня, Новопетровскаго укрѣпленія плацъ-адъютантъ Б—цовъ, то мнѣ пришлось бы ночевать, если не на улицѣ, такъ въ калмыцкой кибиткѣ. Онъ здѣсь также чисты, какъ и грязныя лачуги, — но гостепріимнѣе. Спасибо Б—цову; онъ пріютилъ и накормилъ меня въ этомъ негостепріимномъ улусѣ.

8 августа.

На человѣка, прозябавшаго какъ я семь лѣтъ въ нагой пустынѣ, всякій, даже богоспасаемый городъ Белебей (самый ничтожный городишка Оренбургской губерніи) долженъ бы былъ сдѣлать пріятное впечатлѣніе. Со мной случилось не такъ. Стало быть, я не совсѣмъ еще одичалъ. Это хорошо. Сегодня поутру вышелъ я въ городъ, съ намѣреніемъ отыскать колбасную лавку, чтобы заpastись прочной провизіей для дороги и попристалъ нѣе всмотрѣться въ наружность города. Проходя по Московской

улицѣ (Невскій проспектъ), у меня начало сглаживаться первое впечатлѣніе. Улица хоть-куда. Дома большею частию трехъ-этажные, украшенные снизу, какъ водится, вывѣсками, преимущественно голубыми съ золотымъ. Изъ лавокъ, преимущественно галантерейныхъ, выглядываютъ вяло красивыя армянскія, а изрѣдка и персидскія выразительныя фizioноміи. Гостинный дворъ, не смотря на массу, зданіе легкое и даже граціозное, зданіе во вкусѣ Гваренги. Губернаторскій домъ тоже зданіе массивное въ отношеніи къ частнымъ домамъ, бельэтажъ, а-ля Ренесансъ, смотритъ весело въ родѣ бонтоннаго отеля, поддерживаемый массивною галереєю аркадъ, подъ которыми помѣщаются лавки съ разными благородными товарами, — въ томъ числѣ и съ кумысомъ. Сначала меня это поразило своей дисгармоніей: въ жилищѣ представителя верховной власти — лавки съ разными товарами, въ томъ числѣ и съ кумысомъ! Странно. Но какъ мирная промышленность не можетъ иначе процвѣтать, какъ подъ эгидою власти, то я на этой мысли помирился и пошелъ далѣе. Обойдя вокругъ покрытый пылью скверъ, я вышелъ въ другую, параллельную Московской, улицу, уже менѣе украшенную вывѣсками и армянами. Изъ этой, ничѣмъ особенно не примѣчательной улицы, я взялъ налѣво и, перейдя деревянный мостъ, очутился за Кутумомъ.

Пройдя шаговъ сто по улицѣ, передъ домомъ, наружностію своей напоминающимъ загородный трактиръ средней руки, деревянный одноэтажный съ бельведеромъ, и по широкой, окружающей бельведеръ, галлерей, — усатый кавалеръ, въ сѣромъ пальто-сакъ и съ серебрянымъ георгіемъ, прохаживается и съ достоинствомъ посматриваетъ на снующихся плебеевъ, калмыковъ и татаръ. Не дворянское ли это Астраханское собраніе? подумалъ я, и хотѣлъ идти далѣе, какъ мнѣ мелькнула въ глазахъ надъ воротами желтая табличка съ надписью: домъ С — ова. Не будь Александръ Александровичъ Сапожниковъ брилліантовою звѣздою Астраханскаго горизонта и безмезднымъ Астраханскимъ метр-д'отелемъ, я зашелъ бы къ нему, какъ къ старому знакомому, но эти великолѣпные его недостатки меня остановили.

За домомъ и садомъ Сапожникова видны вдали лачуги. Я, какъ живописецъ, люблю шлаться по этимъ грязнымъ живописнымъ закоулкамъ, но какъ человѣкъ, искренно-любящій человѣка,

я передъ домомъ милліонера сдѣлалъhalb-кругомъ и вскорѣ очутился въ центрѣ города.

Въ центрѣ города, т. е. на Московской улицѣ, зашелъ я въ гостиницу подъ фирмою »Москва«, спросилъ себѣ пару чаю и усѣлся въ компаніи татаръ и армянъ. Машину накрутилъ какой-то молодецъ въ солдатской шинели, и она задребезжала увертюрою *Роберта-Дявола*. Не смотря на отсутствіе всякой гармоніи, меня тронула, и до слезъ тронула, эта изуродованная красавица-мелодія. Значить, я давно уже не слушалъ ничего и похожаго на музыку. Барабанъ и горнъ очерствили мой слухъ, но не очерствили сердца, воспринимающаго прекрасное.

Послѣ увертюры *Роберта* машина зашипѣла: »ужъ какъ вѣть вѣтерокъ.« Я и это шипѣніе прослушалъ съ наслажденіемъ и, почти примиренный съ Астраханью, заплативъ пятналтынный за чай, вышелъ на улицу.

Московская улица... Существуетъ ли хоть одинъ городъ въ Россіи безъ Московской улицы? — Кажется, нѣтъ. А безъ колбасной лавки существуютъ многіе губернскіе города, въ томъ числѣ и портовый городъ Астрахань.

Дрянъ, никуда негодный, противный городъ Астрахань. Я обошелъ всѣ главныя и неглавныя улицы, прочиталъ всѣхъ цвѣтовъ и большія и малыя вывѣски, говорившія большею-частью о продажѣ чихиря и панскихъ товаровъ, но ни одна изъ нихъ не сказала о продажѣ копченыхъ колбасъ. Эхъ, нѣмцы, нѣмцы Сарептскіе! и вы акклиматизировались... а я навѣрняка разсчитывалъ на вашу стойкую колбасолюбивую натуру.

Послѣ обѣда, по наставленію Авдотьи, кухарки Б—цова, пошелъ я отыскивать нѣмецкую булочную, въ которой, по ея словамъ, продаются и нѣмецкія колбасы. Топографія города уже мнѣ болѣе или менѣе извѣстна, и я, по указаніямъ той же Авдотьи, безъ особеннаго труда нашелъ нѣмецкую булочную. Добродушная круглая фізіономія нѣмца вытянулась и осторожно улыбнулась, когда я вмѣсто булки спросилъ колбасу. Но какъ я не шутя спрашивалъ, то нѣмецъ не шутя и отвѣчалъ мнѣ, что онъ булочный, но не колбасный мастеръ, и что колбаснаго мастера во всемъ городѣ нѣтъ ни одного, и что если въ Сарептской лавкѣ я не найду этого товару, то до самого Саратова я не увижу ни одной колбасы. Но такъ-какъ Сарептская лавка, по сказаніямъ того же нѣм-

ца, весьма неблизка къ центру города, то я и отложилъ мои поиски до завтрашняго дня.

Сегодня 8-е августа. Сегодня выйдетъ почтовая лодка изъ Новопетровскаго укрѣпленія въ Гурьевъ городокъ и возьметъ съ собою Фіалковского и прочихъ освобожденныхъ вмѣстѣ со мною. Желая тебѣ лучшей будущности, Фіалковскій! ты исполни ея достоинствъ. На разставаньи, онъ и Мостовскій дали мнѣ свои будущіе адреса, но едвали у насъ завяжется когда-нибудь переписка, потому что я не принадлежу къ кастѣ пустомелей, а они, какъ люди болѣе меня практическіе, тоже не будутъ переливать изъ пустого въ порожнее. Но я всегда сохраню воспоминаніе объ васъ, мои благородные друзья.

9 августа.

Въ 5-мъ часу утра, пошелъ я отъ-нечего-дѣлать на Косу (пристань) провѣдать моихъ Новопетровскихъ аргонатовъ, такъ быстро переплывшихъ со мною Хвалынское море. Рыбу они свою продали, купили хлѣба, и съ этимъ золотымъ руномъ отплывутъ завтра къ пустыннымъ берегамъ полуострова Мангизлака. Желая вамъ счастливаго плаванія, безстрашные плователи. Поклонитесь отъ меня прибрежнымъ скаламъ, на которыхъ я провелъ столько безсонныхъ ночей, поклонитесь отъ меня коменданту и благородному Мостовскому — и больше никому.

Простившись съ аргонатами, я прошелъ ни милыя *исады* (съѣстной базаръ); кромѣ фруктовъ, огородной зелени и хлѣба печеннаго, на этихъ *исадахъ* я ничего не замѣтилъ; мясо не продается по случаю поста, а рыба продается на лодкахъ. Публика рыночная, какъ и вездѣ: перекупки, повара и кухарки; изрѣдка попадаетъ заплывшая жиромъ купчиха-гастрономка, да такого же содержанія особа духовнаго чина. — — У щоголя, краснобродога казылбаши, купилъ я, за 5 коп. ср., 5 головокъ чесноку (это добро доставляется сюда изъ Персіи) и отправился въ кремль, полюбоваться вблизи красавцемъ соборомъ. Онъ, какъ щоголь 17 вѣка, красуется въ кружевахъ передъ всѣмъ городомъ.

По слухамъ, знаю я о существованіи книги, подъ названіемъ *Описаніе города Астрахани*. Но о приобрѣтеніи ея здѣсь, на

мѣстѣ, и помышлять нѣчего. Городъ, не имѣющій книжной лавки, значить и читателей не имѣетъ, а какъ-бы кстати имѣть теперь въ рукахъ эту книгу: тамъ вѣрно помѣщены документальныя свѣдѣнія о времени построенія кремля и собора, какъ главныя украшенія города. Кто же мнѣ замѣнитъ эту дорогую книгу? Къ кому обратиться мнѣ съ моимъ любопытствомъ? — И какъ ранняя обѣдня еще не отошла, то я пошелъ прямо въ соборъ, съ цѣлю встрѣтить тамъ священника и обратиться къ нему съ моей антикварской любознательностью. Къ счастью моему, я встрѣтилъ самого ключара собора, отца Гаврила Пальмова (такъ онъ мнѣ рекомендовался), но удовлетворить мое любопытство сегодня онъ не могъ, по недостатку времени, и назначилъ мнѣ свиданіе въ соборѣ въ воскресенье послѣ поздней обѣдни. Подожду.

10 августа.

Ходилъ въ контору «Меркурія» узнать, скоро ли прилетитъ этотъ сынъ Юпитера, и мнѣ сказали, что его ожидаютъ не ближе 15-го августа, а къ 20-му августа выйдетъ обратно въ Нижній. Ожиданіе, какъ всякое ожиданіе, несносно. Но къ этому ожиданію лѣнятся еще издержки, которыя думалъ устранить, прилѣпившись у Б — цова на квартирѣ; а онъ, на грѣхъ, вздумалъ жениться (это общая слабость Новопетровскаго гарнизона), — 17-го августа у него свадьба, и я, разумѣется, оказался совершенно лишнимъ человѣкомъ. Съ цѣлью отыскать себѣ уголь на нѣсколько дней, пошелъ я шляться по переулкамъ вокругъ конторы «Меркурія». Здѣсь все заперто, кромѣ скворешницъ на высокихъ шестахъ, свидѣтельствующихъ о жилищахъ меломановъ. Постучался я въ нѣсколько запертыхъ воротъ наугадъ, потому что билетиковъ здѣсь на ворота не приклеиваютъ, какъ это водится въ порядочныхъ городахъ. Послѣ долгихъ поисковъ, удалось мнѣ открыть наемный чуланъ, съ миниатюрнымъ окномъ, выходящимъ прямо на помойную яму. На безрыбьи и ракъ — рыба, на безлюдьи и Оома — человѣкъ, говоритъ пословица. Вслѣдствіе этой мудрой пословицы, съ завтрашняго дня я ночую въ чуланѣ, за 20 коп. ср. въ сутки. 6 рублей въ мѣсяцъ чуланъ съ помойной ямой! Да это хоть и въ Сан-Франциско — такъ въ пору.

Давши задатокъ, я пришелъ къ Б—цову, и, по случаю духоты и пыли на улицѣ, я пробылъ весь день въ комнатѣ, написалъ радостное письмо друзьямъ моимъ, Лазаревскому и Герну. Кухаренку напишу завтра. Ожидаю отъ него отвѣта на *Москалеву Крипицю*. Не знаю, что значить его молчаніе?

Передъ вечеромъ вышелъ я, какъ говорится, и себя показать, и на людей посмотреть. Вышелъ я на набережную канала. Здѣсь это *Англійская Набережная*, въ нравственномъ отношеніи, а въ физическомъ — деревянная, досчатая. Каналъ самъ по себѣ дрянъ. Но, какъ дѣло частнаго лица, это произведеніе гигантское, капитальное. Я не могъ добиться времени его построенія, — узналъ только, что онъ построенъ на коштъ нѣкоего богатаго грека Варварицы. Честь и слава покойному Эллину! Такъ на этой-то набережной по вечерамъ рисуется цвѣтъ здѣшняго общества.

Женщины здѣшнія неатурально-бѣлы и преимущественно чахоточны. Мужчины вообще въ бѣлыхъ фуражкахъ съ кокардою, не исключая и мужчинъ гражданского вѣдомства. — Нерѣдко попадаются львы и львицы. Эти повсемѣстные плотоядные не климатизируются: онѣ и здѣсь такой же шерсти, какъ и въ Архангельскѣ, какъ и вездѣ. Плебейская же физіономія калмыка и татарина здѣсь рѣдко покажется: ея мѣсто на *исадахъ* и въ грязныхъ переулкахъ. Всматриваясь пристальнѣе въ господствующую здѣсь узкоглазую физіономію калмыка, я нахожу въ ней прямодушное, кроткое выраженіе. И эта прекрасная черта благородитъ этотъ некрасивый типъ. Вѣрнѣйшіе слуги и лучшіе работники здѣсь суть калмыки. Любимый цвѣтъ — желтоватый и синій, пища какая угодно, не исключая и падали. Мѣсто жительства — кибитка, а занятія — рыбная ловля и, вообще тяжелая, работа. Мнѣ понравились эти родоначальники монгольского племени.

11 августа.

Послѣ поздней обѣдни въ соборѣ, обязательный отецъ Гавріилъ показалъ мнѣ ризницу собора, замѣчательную немногими, но, по достоинству работы и старины, весьма рѣдкими, вещами. *Первое*, что онъ мнѣ показалъ, это плащаница, шитая шелками и

золотомъ, времени Ивана Грознаго и, по преданію, отбитая у Марины Минишекъ. *Второе*, печатное, плохо сохранившееся евангеліе 1606 года. *Третье*, сакось, шелками и золотомъ шитый, епископа Іосифа, убіеннаго Разинымъ. *Четвертое*, фелонь, шелками и золотомъ шитый, того же епископа. *Пятое*, архіерейскій посохъ удивительно-тонкой работы, даръ царя Бориса Годунова. *Шестое*, серебряный ковшъ искусной работы, даръ царя Петра I-го 1701 г. Огромный потиръ венеціанской работы 1705 года. Время заложенія собора 1698 года, а освященія 1710 года 14-го августа. На вопросъ мой: кто былъ архитекторомъ этого колоссальнаго и прекраснаго собора? отецъ Гавріилъ отвѣчалъ: простой русскій мужикъ. Не мѣшало бы Константину Тону поучиться строить соборы у этого русскаго мужика. Я, разумѣется, не противорѣчилъ, и спросилъ его о времени построенія кремля. Онъ отвѣчалъ: »Борисомъ Годуновымъ, а малый Троицкій соборъ построенъ царемъ Иваномъ Грознымъ, вскорѣ послѣ взятія у татаръ Астрахани«, прибавилъ онъ, замыкая ризницу. И на томъ спасибо.

12 августа.

Въ 7 часовъ утра, пришелъ съ верху пароходъ »князь Пожарскій«, принадлежащій компаніи Меркурія. Я пошелъ въ контору справиться о его обратномъ рейсѣ, — опредѣлительно въ конторѣ мнѣ ничего не сказали. Хотѣлъ взять билетъ, и его не дали, за отсутствіемъ главнаго приказчика. Въ надеждѣ на скорое отплытіе и по случаю умѣренной духоты, я пошелъ шляться изъ улицы въ улицу, не теряя надежды отыскать хоть какую-нибудь колбасную лавку. Но увѣ! кромѣ пыли, смрады и вѣчной вывѣски — продажи чихиря, я ничего не встрѣтилъ. Чѣмъ больше въ лѣсъ, тѣмъ больше дровъ. Возвращаясь изъ Сарептскаго магазина, въ которомъ все есть, кромѣ копченой колбасы и сарептской горчицы въ банкахъ, ругнулъ я моихъ пріятелей нѣмцевъ, разумѣется, выйдя на улицу. Полюбовался вычурно-грубой старой архитектурой церкви Рождества Богородицы, Морскаго вѣдомства, и, по наставленіямъ отца Гавріила, пошелъ отыскивать градскую бібліотеку. Противъ губернаторскаго сквера прочиталъ я на блѣдно-

голубой вывѣскѣ »Публичная библіотека для чтенія«. Браво, подумалъ я, въ Астрахани публичная библіотека! Стало быть и чтеніе имѣются. Замарашка мальчуганъ указалъ мнѣ входъ въ это святилище, и я благоговѣнно поднялся во второй этажъ и вступилъ въ единственную залу библіотеки. Библіотекаръ въ сюртукѣ съ краснымъ воротникомъ и съ гренадерскими усами, котораго я принялъ за полицейскаго чиновника, сказалъ мнѣ, что книги Рыбушкина — *Описаніе города Астрахани*, въ настоящее время въ библіотекѣ не имѣется, а что она находится у бухгалтера общественнаго призрѣнія, Васильева. Я объяснилъ ему, что я — не здѣшній, но онъ всё-таки послалъ меня въ Приказъ общественнаго призрѣнія. Дѣлать нечего, отправился я къ упомянутому бухгалтеру Васильеву, и отъ сего почтеннаго старика получилъ надежду прочесть книгу Рыбушкина завтра въ 9 часовъ утра.

13 августа.

Переночевавъ кое-какъ въ новой квартирѣ или, вѣрнѣе, чуланѣ, поутру пошелъ отворить ставни, и меня какой-то сытный бородачъ окатилъ помоями изъ полоскательной чашки, и меня же выругалъ за то, что меня чортъ носитъ спозаранку подъ окнами. Я ругнулъ его бородастымъ старымъ ослумъ и отправился къ Б—цову чай пить. Послѣ чая написалъ Кухаренку письмо, нарочито небольшое, и съ лоскуткомъ бумаги и кусочкомъ карандаша пошелъ въ публичную библіотеку для чтенія. Библіотекаръ, съ краснымъ воротникомъ и гренадерскими усами, объявилъ мнѣ, что бухгалтеръ Васильевъ не сообщилъ еще желаемой мною книги. Я остался ждать, потому что бухгалтеръ Васильевъ вчера самъ мнѣ обѣщалъ представить книгу въ библіотеку непременно къ 9 часамъ.

Въ ожиданіи »Описанія города Астрахани«, Рыбушкина, я спросилъ каталогъ публичной Астраханской библіотеки: каталогъ тоже былъ на дому у какого-то важнаго лица. (Не у Сапожникова ли?) И такъ, безъ каталога въ рукахъ, я увидѣлъ на полкахъ запыленный »Вѣстникъ Европы«, длинную фалангу »Московского Телеграфа«, въ нѣсколькихъ экземплярахъ графа Хвостова, Державина, Карамзина, Духъ Законовъ и Сводъ Законовъ съ прибавленіями, а

остальные полки завалены твореніями Дюма и Сю, не въ подлинникѣ. О манускриптахъ, касающихся исторіи города и края, я не знаю — отчего, совѣстился спросить.

Но что всего интереснѣе было для меня въ этой публичной библіотекѣ, это — *Русскій Вѣстникъ*, журналъ уже нѣсколько лѣтъ издаваемый, а я сегодня въ первый разъ вижу. Въ какой же я дикой пустынѣ прозябалъ до-сихъ-поръ!

Первая книжка Русскаго Вѣстника за 1856 годъ попалась мнѣ въ руки. Оглавленіе мнѣ понравилось. Тамъ были выставлены имена Гоголя, Соловьева, Аксакова, — имена хорошо извѣстныя въ нашей литературѣ. Я развертываю книгу, и мнѣ попалась литературная лѣтопись, читаю — и что же я читаю? Наша славная, преславная Саворъ-могила — раскопана! Нашли въ ней какія-то золотыя и другія мелочи, не говорящія даже, дѣйствительно ли это была могила одного изъ Скифскихъ царей.

Я люблю археологію; я уважаю людей, посвятившихъ себя этой таинственной матери исторіи; я вполне сознаю пользу этихъ раскапываній. Но лучше бы не раскапывали нашей славной Саворъ-могилы. Странная и даже глупая привязанность къ безмолвнымъ, ничего не говорящимъ, курганамъ! Во весь день и вечеръ я все пѣлъ:

У степу могила
Зъ вітромъ говорила:
Повій, вітре буйнісеський,
Щобъ я не чорніла!

14 августа.

Въ-продолженіе ночи шелъ проливной дождь, и изъ пыльной, сѣрой Астрахани, поутру я увидѣлъ Астрахань черную, грязную. Вооружившись туркменскимъ чапаномъ, я пошелъ къ Б—цову пить чай, — потомъ отнесъ на почту письмо и пошелъ въ библіотеку. Но сія публичная библіотека, вѣроятно по случаю дождя и грязи, была заперта, и я, поклонившись дверямъ сего недоступнаго, таинственнаго святилища, ушелъ во-своихъ съ миромъ, дивясь бывшему.

И что мнѣ этотъ Рыбушкинъ такъ завязъ въ зубы? Интереснѣйшее въ Астрахани и безъ его указанія я видѣлъ (соборную ризницу), а объ остальномъ стоить ли хлопотать? не стоить!...

ВЕЛИКІ ПРОВОДИ

ПОЭМА

(1648.)

..... esta vita noiosa
Non era degna di si gentil cosa.

Dante.

БЛАГІЙ МАТЕРІ СЛАВНОГО СИНА

МАРЬІ ИВАНОВНІ ГОГОЛЬ.

Якъ на мене шўря-бўря
Съ півночи схопїлась, —
Твоє хата, блага мати,
Минь відчинїлась.

Якъ на мене хїже птаство
Важко налітало, —
Ти мене, блага мати,
Орломъ величала.

Не орелъ я, стара нене, —
Голубъ полохливий,
Яструбїми заклєваний,
Словами починїми.

Підъ твою сховавсь я крішу,
Въ завірюху злію;
Твоїмъ дѣхомъ теплимъ дішу,
Твоїмъ серцемъ чію.

Ой ти вміла заспокоїть
Лякане серденько, —
Буркочу тобі тихенько,
Моя рідна ненько.

ПІСНЯ ПЕРВА.

I.

Ой чого, чого
Въ славному Гадячі
Въ усі дзвони задзвонено?
Ой чого, чого
Усі могилки
Корогвами закрашено?
Попи співають,
Свічки палають,
Козаки шабельками лискають

Ой когó, когó
Пішнимъ поїздомъ
У почегі привезено,
Воронóго коня
Въ сріблі-зóлоті,
За труно́ю привéдено?
Пані й паня́та,
Ду́ки, княжа́та
Зтіхались труну́ провожа́ти.

Ой хто жъ бо то, хто
На сиру́ зéмлю
Павъ у чо́рнімъ оксамі́ті?
Тя́жко старо́му
Зостава́тися
Спрото́ю на сві́ті!
Е ко́му ме́ді
И ви́на пи́ти,
Та ні́кому очей весели́ти.

II.

Годі тобі, годі,
Пане Рарожинський,
У сиріу зємлю бітьця:
Ще жь бо ти на світі,
У похилих літахъ,
Не зовсімъ одиніця.

Не заливай, батьку,
Примёрклого ока
Гіркими слёзами:
Есть у тебе втіха —
Дочка ясноока,
Сь чорними бровами.

Ой вона відъ жалю,
Якъ степова квітка
Підъ росю, схилялась,
А на її красу,
На пишну уроду
Вся молодіжъ задивилась.

Схилялась надъ братомъ,
У чорнихъ серпанкахъ,
Якъ верба надъ водою;
Усімъ взяла очі,
Усімъ взяла серце
Молодою красою.

III.

Підъ страшну негόδу,
Черезъ Жовту Воду
Не знайшли пані броду;
Помёръ молоденький
Панічъ Рарожинський,
Повернувши сь походу.

Не низькимъ поклономъ
 Низовé гультяйство
 Паневя привітало:
 Вонó ёму въ грúди
 Зъ довгоі пищалі
 Подарúнокъ послало.

Чи то степі й бálки,
 Глибóкі байраки
 Краснимъ макомъ процвітають:
 Чи то Хмельницьчане,
 Втікачі-панщане
 Червону кровъ розливають?

Застúкавъ Хмельницький
 Гетьмана Калину
 Изъ Потóцькимъ підъ Стеблóвимъ, —
 Дякують панóве
 По костéлахъ Бóгу,
 Хто вернúвся здоровимъ.

Ой ужé жъ Хмельницький
 На всю Україну
 Зичнимъ гóлосомъ гукáє:
 »Гей, хто не хóче
 Шляхті догожáти,
 Хай до мене прибуває!«

Гудúть хліборóби,
 Якъ весняні бжóли:
 »Ой щó маємо чинíти?
 Чи намъ манівцáми
 За Дніпрó втікáти,
 Чи ще шляхті послужíти?

— —

IV.

Ой у Лубняхъ крутойрихъ,
 У високімъ замку,
 Сидить пишній князь Ерёма ²
 На тісовімъ ганку. ³

Насунився князь Ерёма,
 Все листі читає.
 »Враже хлопство! Хамське кодло!
 Разъ-по-разъ гукáє.

»Наряжайте драгонию,
 Лаштуйте гармати!
 На всіхъ шляхахъ, перево́захъ
 Поста́вити ча́ти!

»Усі стежки по яругахъ
 Поперетина́ти,
 А, піймавши утіка́чівъ,
 На палі вбива́ти!

»На роспу́ттяхъ шибениці
 Ста́вити по по́лю,
 Щобъ завча́су вгамува́ти
 Ледáчу сваво́лю!»

IV.

Клі́че пишній князь Ерёма
 Пе́редъ се́бе Го́лку,—
 Молодо́го ота́мана
 Панце́рного по́лку.

»Пане Голко! ти вірністю
Своє ім'я вславивъ:

Тимъ я тебе середъ шляхти
Високо поставивъ.

»Хочъ родивсь ти відъ козака,
Та шляхетну душу
Въ твоїхъ речахъ и учінкахъ
Шанувати мұшу;

»Бо не дурно ти зо мною
Звиздивъ чужі краї:
Розумнійшою людиною
Надъ тебе не маю.

»Вірний Голко! теперъ тая
Година настала,
Щобъ твою душу шляхетна
Сонцемъ засіяла.

»Занедужавъ Рарожінський,
Поховавши сина,
А тимъ часомъ закипає
— — Україна.

»Гадячане перші встануть:
Завзяті люде!
Якъ не впинимъ того хлопства,
То щось лихє буде!

»Оце жъ мұшу сусідові
Допомогу дати
И тебе послать у Гадячъ
Рейментарювати.

»Честь велика! Уся шляхта
Завидує зббку.
А за вірність дамó тобі
Награду високу:

»Дамó тобі крулевщизну
 У Липовімъ Броді,
 И б́удешъ ти, зъ ласки с́ейму,
 Шляхтичъ на загро́ді.«⁴

Уклоні́вся панъ ота́манъ,
 Засипа́ли о́чі:

»Я б́ільшо́ї, ясн́ий кн́язю,
 Ми́лости не хо́чу,

»Аби́ міні панамъ сво́імъ
 До́бре догоди́ти

И відъ нихъ ласка́ве сло́во
 Собі́ заслужи́ти.«

V.

Чого́ жъ се ти, Го́лко,
 Чого́ жъ се ти, дру́же,
 Одійшо́въ одъ кн́язя,
 Та й зажу́ривъ ду́же?

Чи ти зажу́рився,
 Чи ти загада́вся, —
 Хто́ жъ би то по то́бі
 Дорозу́мовався?

Глибо́кий коло́дязь, —
 Ті́льки дно блищи́тця:
 Твоя́ думка гли́бше
 У се́рці та́йтця.

Глибо́кий коло́дязь,
 Води́ не доста́ти:
 Тебе́ не збагну́въ би
 Ні ба́тько, ні ма́ти.

Глибóкий колóдязь,
Не сягне́ ключі́на:
Тебе́ не збагну́ла бѣ
И вірна дружи́на.

Съ панáми ти вірі́сь,
Панáмъ сподобáвся,
И рідного ба́тька
Змáлку відпу́рãвся.

Пáнськимъ тебе́ ма́ти
Лі́чкомъ наді́лила,
Бо вѣ пáнськихъ буди́нкахъ
Тобóю ходи́ла.

Уроди́ла ма́ти —
Якѣ́ намалю́вала, ⁵
Бо вѣ пáнськихъ буди́нкахъ
Вона́ пробу́вала.

Чого́ жѣ тебе́ се́рцемъ
Козаки́ шану́ють?...
Коза́цьку нату́ру
Вони́ вѣ то́бі чу́ють.

Якѣ́ загра́ешъ вѣ по́лі
На ворони́мъ ко́ні, —
За то́бою, Го́лка,
Коза́ченьки ро́емъ!

Якѣ́ ви́йдешъ збро́йно
Гряні́чить гряні́ці, — ⁶
Вони́ за то́бою —
Що во́льніі пті́ці!

Ві́рно Го́лка, ві́рно
Сво́ймү па́ну служі́ть...
Чого́ жѣ ё́го се́рце
По́тай усі́х ту́жить?

Зъ веселої ўчти
Голка утікає,
И пánська шанóба
Їго не втішає.

Ой б'є розбиває
Щука-риба ряску:
Не вважає Голка
На дівочу ласку. ⁷

Летить орелъ въ нéбо,
Роспустівши крiла:
Съ козаками Гольці
Розмова не мiла.

По синьому морю
Лéбидь поринає:
Не простацьку Голка
Думку собі має...

V.

Пiшла-повилася,
Зъ Лубень крутоярнхъ
Дорога розлога... ⁸
Обняла козацьку
Безоднюю дýшу
Велика тривога.

»Дé ти живéшь, славо,
Праведне лицáрство,
Дé тебе шукáти?
Ой ще жъ тебе, славо,
На свiтѣ не явiли
Високi палáти.

»Ой чи то жъ то слава,
Велика заслуга,
Щобъ свiй рiдъ пiдняти?

Чи то слава славна
На Божому суді,
Щобъ людъ рятувати?

»Ой изъїздивъ-звідавъ
Я чужїї зѣмли,
Розуму набрався;
Ой бачивъ я славу
Понадъ синімъ моремъ —
Я въ їй закохався.

»Ой шумлять байраки,
Луги Низовїї
Буйними вітрами:
»Ой настало время,
»Настала година
»Розмовлять съ панами.

— —

VI.

Іде Голка чїстимъ полемъ,
На воронімъ коні;
За нимъ повчोकъ панцѣрниківъ
У ясененькій зброї;

За нимъ слуги молодїї
Возїї скарбовїї;
Підъ білими попонами
Коні дорогїї.

Блищїть шабля козацькая
Відъ срібла та злата:
Зрядївъ єго панъ ласкавий,
Якъ рідного брата.

Горять въ полі, протівъ сонця,
Сукні-едамашки:

»Не забувай, вірний слуго,
Княжецької ласки.«

— »Не забуду, не забуду,
Хибá живъ не б́уду!

Ой я вамъ, вельможне панство,
За все вдяченъ б́уду:

»И за те, що панські очі
Й панські брові маю;

И за те, що свого батька
Змáлку відбігаю;

»И за те, що моя мати
Пішла за водою,

Породивши паненятко
Въ лузі надъ Сулою;

»И за те, що ви достаткомъ
Менé наділили,

Награбивши, наздирáвши
Зъ рідної України.

»Ой Еремо, пишний князю!

Не дивись звисока:

Не засліпишъ срібломъ-злóтомъ
Козацького óка!

»Булó менé въ чужі зéмлі

Зъ собою не брати,

Коли хотівъ зъ мене слугу,

Дворянина мати.

»Булó менé не пускати

На та́йні розмо́ви

До тихъ людéй, що по світу

Шірять рóзумъ новий.

»Ой ти, князю, вь Езуїтівъ
 Учївсь панувати,
 А я учївсь у тихъ людєй
 Братїв рятувати.

ПІСНЯ ДРУГА.

I.

Середъ гаю, підъ горюю,
 Старій дубъ стоїть;
 Спідъ кореня того дуба
 Криніця дзюрчїть.

Дзюрчїть-біжїть криніченька,
 Наповня ставокъ.
 Надъ тимъ ставкомъ нахилївся
 Вишневий садокъ.

Похїлая хатиночка
 Зъ садка визирá.
 Вь тїй хатинцї проживає
 Бабўся старá.

Самá собі, якъ мизїнець.
 Кругомъ гай шумїть.
 Полягла трава високá —
 Нікому косїть.

Чий же тó вь траві високій
 Протоптаний слїдъ?
 Пóсять діти-уну́чята
 Бабўсі обїдъ.

Бабувати вона ходить
 До добрихъ людѣй,
 А зимою у запічку
 Бовну въ нихъ пряде.

Тамъ дівора съ повитухи
 Не зводить очей,
 Слухаючи пісень її
 Та старихъ річей.

Якъ водиця испідъ дуба
 У ставокъ біжить,
 Такъ бабуся зъ маленькими
 Дітьми бубонить.

А весна - красна настане —
 Вона зновъ у гай,
 Зновъ до дуба підгірнєго,
 Бо тамъ її рай.

То не квітки міжъ травобою,
 То — думки її:
 Якъ спогляне, то й згадає
 Радощі свої:

»Цвіте ясний, цвіте красний!
 Не довго цвітешъ:
 На хвилину, мій Бже,
 Щастя намъ даєшъ.

»Ой сонъ-траво п ти, зоре!
 Густійше бринить,
 Де дружина моя вірна
 Підъ яворомъ спить.

»А ти, вóдо дзюркотлива!
 Течі пзъ ставка
 У Сулу зеленолугу...
 Тамъ моя дочка

»Русáлкою покутує
 Рóзумъ молодій,
 Що не втеклá, необáчна,
 Лихóбі біді.

»Переда́й їй, дзюркóтенько,
 Плачъ довічній мій,
 Матерніми слізонька́ми
 Лі́чко їй обмий.

»Козáченьку-безба́тченку!
 Ти — крадений цвітъ...
 Цвіті жъ собі и красуйся
 На весь Бóжий світь.

»Ой, якъ я тебе не ба́чу,
 На серці печа́ль:
 А побáчу твою́ вроду —
 Візьме серце жаль:

»На послúгу, на утіху
 Пáнству уродівсь,
 И відъ рóду козáчого
 На-віки одбівсь.»

II.

Ой блиснула гримніченька,
 Густу́ хма́ру розриваючи:
 Засіяли козáченьки,
 Дубрóвою проїжджаючи.

Попéреду панъ отáманъ
 Пока́зує імъ доріженьку.
 Кінь вороній, самъ молодій, — ¹⁰
 Чого́ жъ клонить вінъ голівоньку?

То не маки процвітали,
 Густу траву некрашаючи:
 То козаки луку вкрили,
 Кониченьківъ попасаючи,

Ой не журись, бабусенько,
 Що ти вь світі одинокая:
 Есть у тебе, старá нене,
 Родинопька ясноокая.

Ой не голубъ затуркотавъ,
 У віконце добиваючись:
 Загомонівъ козаченько,
 Любимъ словомъ озиваючись:

III.

»Куди іду — не проїду
 Похилої хати:
 У тій хаті пробуває
 Моя рідна мати.

»Пробуває одинока
 Сиротá бабуса.
 Вовá міні — рідний батько
 І рідна матуся.

»Ой ти менé, бабусенько,
 Вь колісці хитала;
 Надь малюю дитиною
 Вь будинкахъ співала.

»Ти зо мною розмовляла
 Тихо вечорами,
 Мою душу наповняла
 Щирими словами.

»Спали речі чарівнічі
У душі хлопячій,
Прокінулись, розвінулись
У думці козачій.

»Надъ філієстими морями
Живуть, мамо, люде;
Зміркували, зрахували,
Що съ козака буде.

»Тії люде, моя нене,
Твою річъ святую
Розжіврили въ душі моїй,
Якъ іскру живу.

»Не турбуйся, моя рідна,
Що я въ пана вдавсь:
Знала доля, на що козакъ
Панамъ сподобався.

»Ой у тебе кругомъ хати
Тихая дуброва,
А у Лузі Великому
Гучнаа розмова.

»Ой у тебе по садочку
Метелики грають,
А пзъ Лугу Великого
Орли вилітають.

»Вилінули сізі орли
Въ Кореунъ на Україну,
Ожвіили-воскресіли
Козацькую силу.

»Козачевько-безбятченко
Шляхті прислужився,
Що, грядиці грядичивши,
Вінъ у славу вбився.

»Благослові, рідна нене,
Старими рукамі,
Щобъ ворогѣ въ полі мліли
Передъ козаками.

»Благослові, бабусенько,
Святимъ своїмъ словомъ,
Щобъ до тебе я вернувся
Изъ війни здоровимъ.

»Не хочу я на Україні
Паномъ панувати
И пихою безталάνнимъ
Жаю завдавати.

»Я підкіну підвалану
Підъ твою хатину
И введу въ неї убогу,
Молодую дружину.

»Заспіваетъ-заспіваетъ
Гай навкруги хати,
И доживешъ зъ нами віку,
Якъ рідная мати.»

IV.

У старого дуба
Холодна водиця
Стіха корінь підмиває:
Про Жовтні Води
И про Кореунщину
Повитуха мовчки знає.

Колибъ не дитвора
Малими ногами
Въ траві стіжку протоптала,

То пташкі співучі
И бжілки гудючі
Новину бз їй розказали.

Про Жовтні Води
И про Корсунщину
Шепче вітеръ по дубрѡвахъ.
Не зъ одніи буди
Повтікалц люди, ¹¹
Не одинъ пустѹе брѡваръ.

Про Жовтні Води
И про Корсунщину
Дітямъ сні чудніи свѣтця:
По всій Україні
Всяке зрозуміло,
Що часъ на Ляхівъ підняття.

Ой заходить сонце
За холодну хмѣру,
А нѣбо огнѣмъ палає:
Старѣнька бабѹся,
Здіймаючи рѹки,
Щіримъ сѣрцемъ промовляє:

»И благословляю,
И Бога благаяю,
Щобъ фортуна въ полі вамъ служила,
Щобъ несите панство
И хижє рандарство ¹²
Козацькая сила одоліла.

»Якъ же будешъ, сінку,
У чістому полі
За Ляхами конѣмъ уганяти,
Не ражу я, сінку;
Тобі кровь людськую
Річеньками марне проливати.

»Нехай побиває
 Вороженьківъ нашихъ
 Всѣгосвітня позора,
 Що по всьмѣ світу,
 По всіхъ добрихъ людяхъ
 Ходить изъ двора до двора. ¹³

»Буде съ тебе слава —
 Прѣдківську землю
 Упучатамъ повертати;
 — —

»Ой нехай же тебе
 Божий Синъ помножить ¹⁴
 За твою козачу вдачу!
 Може, доживу я,
 Що на Україні
 Людську волюнку побачу.

»Може, доживу я,
 Що въ старенькій хаті
 Загучать скрипки й цимбали,
 Й звичаємъ добримъ
 Ти дітокъ згодуєшъ,
 Якъ ми своїхъ годували.

»Коли жъ не побачу
 Козацького війська
 Підъ білою корогою, ¹⁵
 То надію теплу
 Понесу у серці
 Въ домовину изъ собою.

»Коли жъ не хитати
 Міні правнучати,
 Якъ тебе колись хитала,
 То й то мині радість,
 Що я тебе въ військо
 На ворогівъ провожала!»

ПІСНЯ ТРЕТЯ.

I.

Вельможний рідъ Рарожінськихъ
Початку не має:
Якъ розжився, збагатівся —
Ніхто не зазнає.

Можє, ще тоді, якъ Каївъ
Завидувавъ брату,
Судила їмъ співа доля
Здобичу багату.

Можє, прѣдки умочали
Въ людській крові рѹки... ¹⁶
Забѹли те, занедбали
Вельможні унѹки.

Паненятами рожались,
Панами вмірали;
Зъ високої високости ¹⁷
На людъ позирали.

И хпи́лась уся шляхта
Підъ панськую рѹку,
Одавала дітѣй своїхъ
У двірську науку.

Тимъ дворянствомъ пи́шаючись,
Учи́лася шляхта,
Якъ достаткомъ та говóромъ
Перебáжить брата; ¹⁸

Якъ підданську нахпи́яти
Шію підъ корми́гу;

Якъ сажати бунтовниківъ
У темну хурдигу.

Царювали Рарожинські
Въ шляхецькій громаді,
Старші въ війську, самовладні
На сеймовій раді. ¹⁹

И изъ роду въ рідъ привікли
Себе поважати:
»Кому робить, кому служить,
А намъ — панувати.

»Самъ Господь намъ указує
Владичню роботу:
Хилять підъ насъ братівъ-шляхту
И хамську темноту.

»Съ кимъ зотне́мся за гравіці —
Вінъ намъ помагає,
Изъ роду въ рідъ Рарожинськихъ
Добра розширяє.

»Такъ судилося на небі,
Щобъ роді старинні
Уставляли судъ и правду
По всій Україні.

»Ой якъ зъ давніхъ було часівъ,
Такъ повинно й бути: ²⁰
Не здіє того ладу
Ніхто повернути.»

II.

Ой правду мовляли
Вельможні панове,
Нехиблену правду,

Пого не гукну́ли
Луги́ и дубро́ви
Про коза́цьку зра́ду.

Закрути́лась кру́то
Зелена́ хмели́на,
Зви́вись на тичи́ну; ²¹
Огласи́ло хло́пство
Шляхту́ брехува́ми
На всю́ Україну.

«Ой збері́мось, бра́ття,
У чи́стому полі́
На спасе́нну на́уку:
Ста́ньмо односта́йно,
Пода́ймо братъ бра́ту
У тяжкі́й приго́ді ру́ку.»

И вже и́дуть різно,
И вже гуду́ть грізно
Чорні́ хма́ри зъ гро́мами.
Насу́пи́лось ве́бо,
Ся́ють ли́скави́ці
Усі́ма сторо́нами. ²²

И вже не одно́го
Росчахну́ло гро́момъ
Кучеря́вого ду́ба...
Втіка́йте, панове,
Въ По́льщу зъ Украї́ни:
Бу́де вамъ вели́кая згу́ба!

У Га́дячі сла́внимъ,
На Йва́на Купа́ла
Гро́мова стрі́ла впа́ла:

У пánськый будінокъ
 Людська поголоска
 Новину страшну примчала.

У Гадячі славнімъ
 Посередъ базару
 Красне поломъя палає:
 Ой то козакъ Голка
 Изъ панцёрнимъ полкомъ
 Навруги людєй збірає.

У Гадячі славнімъ,
 На велике свято,
 Костєли мовчять-пустують:
 Ой посередъ ринку
 Козакї охочі
 На возі воза риштують. ²³

Чого притаїлись
 Унїти зъ Жидами
 У склепахъ зъ мертвяками? ²⁴
 Ой високо має,
 На совечку сїє
 Короговъ міжъ козаками.

III.

Оце Голка середъ ринку
 Зъ возівъ покликає.
 Любо короговъ княжецька
 Надъ козакомъ грає.

Червоною китаїською
 Пішно вози вкрїті.
 Стоять мовчки Гадячане,
 Мовъ у зємлю врїті.

Давно́, давно́ такі́хъ річе́й
Не чу́ла Вкраїна:
До землі́ всі́хъ прихили́ла
Лиха́я годи́на.

Погляда́є бра́ть на бра́та,
А ба́тько на си́на:

— —

IV.

Въ обі́дню годи́ну
На йва́на Ку́пала,
Су́мно, су́мно въ Ра́рожи́нськѣхъ
У буди́нку ста́ло.

Ста́рий Ра́рожи́нськѣй
На лі́жку ко́нає,
Его́ дочка́-оди́нэчка
Зъ жа́лю омлі́ває.

Зъ вели́кого ро́ду
Од́на́ zostáєтця...
Зупни́лись въ о́чахъ слёзѣхъ,
Се́рденько́ не б́э́єтця.

Чо́рна поторо́ча
Моли́тви́ чита́є,
За дука́ти боля́щому
Гри́хи відпу́скає.

Що́ панъ́ ні на́ко́ївъ
Зъ мо́лодо́го ві́ку,
Довгопо́лий відпу́скає
Одъ-ни́ні й до-ві́ку.

Чи то, якъ козацтво
 По тюрмахъ конало,
 А козачки неволею
 Постіль панамъ слали; ²⁸

Чи то, якъ панове
 Гамували бунти,
 И підъ шляхту позаймали
 Козацькі грінти; ²⁹

Чи то, якъ съ Потопцькимъ ³⁰
 Сільський людъ карали,
 Відъ Ніжени до Києва
 На палі сажали, —

За все довгопільний
 Панові прощає,
 И до раю панську дүшу
 Зъ миромъ одпускає.

V.

Въ обідню годину
 На Йвана Купала,
 Сумно, сумно въ Рарожинськихъ
 На подвір'ї стало.

Радить шляхта раду,
 Ставши кругомъ гайку;
 Викликає на пораду
 Вельможну панянку:

»Ой що намъ, вельможна
 Панночко, чинити?
 Не здолиємъ противъ хлѣпства
 Замку боронити.

»Повтікали зъ замку
 Козакі надвірні,

Малолюдкомъ зоста́нися
Слуги ва́ші вірні.

»Хочъ же насъ и́ о́маль,
Та все чи́ста шля́хта, —
Уміра́ти ми гото́ві
За па́на и брата́!

»Че́сне панібра́тство
Доро́жше намъ пла́ти, —
За ва́шъ го́норъ и здо́ров'я
Ра́ди ми вміра́ти!

»Шляхе́цькою кро́втю
Валі́ позли́вась,
Благоро́днимъ на́шимъ тру́помъ
Рові́ зарі́вняєсь.

»Неха́й по всі́хъ зе́мляхъ,
Де пані́ пану́ють,
Про шляхе́цьку на́шу за́цність
Вельмо́жниі чу́ють.

• »Батькі́ й ді́ди на́ші
Рідъ ва́шъ підпіра́ли,
Вони́ зъ ва́ми хлі́б-сі́ль іли
И ме́ди пива́ли;

»Зъ ва́шого доста́тку
Бра́ли ще́дрі да́ри:
Черезъ ва́с вони́ відъ се́йму
Кро́левщи́зни ма́ли.

»Неха́й же вбача́є
Вся вельмо́жна шля́хта,
Якъ сто́ять дво́ряне ві́рні
За па́на и брата́!»

VI.

Ой крикнула лебедонька,
Криломъ воду розбиваючи;
Озвалася ясна панина,
Згорда руку простигаючи:

»Ой славні браття шляхто,
Наші слуги незаплатні!
Не вважайте на мій смітокъ,
На мої очі заплакані.

»За хмарами дощовими
Горить-сяє яснє сонечко;
Ой відъ жалю великого
Роспалалось моє сердечко.

»Однá, однá, якъ зєрп'ятко,
Зъ мого роду я зосталася;
Найвищая, найкращая
Мині доленька досталася.

»Сідлай міні, панъ ковбуншій,
Коня мого довгогрівого:
Поведу я вірну шляхту
На козака бунтовливого.

»Ударимо вступнимъ боємъ,
Усі купою поляжемо:
Якъ стояти за свій гоноръ —
Вікамъ дальшимъ перекажемо!»³¹

VII.

Похилились въ темнімъ лугі
Калинові віти:
Заплакала вірна шляхта,
Якъ малі діти.³²

»Панно наша, доле наша,
Красо всього краю!
Не на землі бь тобі жити,
А вь Божому раю.

»Ой веді жь насъ, ясна зоре,
У чертогъ преславний,
Де спляють передь Богомъ
Твої прѣдки славні.

»А щобъ ворогъ не втішався
По нашому згоні,
Справимъ твоємъ панотцѣві
Пішні похорони.

»Якъ поріне у твій замокъ
Каломутна річка, —
Горітиме вь темнімъ склєні
Восковая свічка.

»Якъ кінетця хіже хлопство
Піти панські вина, —
Злетіть вгору увесь замокъ,
Якъ легка перина.

»Изъ лѣхівъ, будиноківъ, стаєнь,
Изъ хлопського трупа
На двірпці Рарожинськихъ
Стане чорна купа.

»Хай упуьютця гайдамаки
Вінами-медами, —
Заростуть їхъ хіжі кісті
Терномъ-бурьянами.

»Ой про нашу чесну славу
Буде миръ гриміти,
А про зраду їхъ лукаву —
Зь гадомъ гадъ шипіти.

»Ой про шляхту у світлицяхъ
Проречуть гетьмани,
А про хлѣпство у темницяхъ —
Ланцюги й кайдани.«

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА.

I.

Ой загули талимбаси мідяні, ³³
Ой заржал кониченьки вороні;
Старá брама усміхнулася, ³⁴
Що ворота одімкнулися.

Ой злинула лебідонька изъ гніздá;
Грає конемъ Рарожинська молодá:
Білі шати, золотіі береги, ³⁵
Сиплють іскрами каміння дороги.

»Ой іду я, іду до шлюбу,
На вашу, воріженьки, згубу!
Ой заграно міні и забубнено, ³⁶
Тільки мене не полюблено,

А самá я женихівъ своїхъ люблю —
У сѣрденьку, якъ у пеклі, потоплю.
Горить-кипить гірке сѣрденько моє...
Ой усімъ вамъ, женішеньки, місце сі!»

II.

Ой въ Гадячі, середъ ринку,
Ревнули гармати...
»Не намъ, шляхто мой вірна,
Відъ хлѣпства втікати!«

Ой лискає въ чорнихъ хмарахъ
Зубчаста гриміиця; ³⁷
Хто жъ то вбѣтця міжъ димами,
Якъ біла орлиця?

»Дозволь, батьку, изъ жупана
Срібний гудзь зірвати!
Ой не візьмуть чарівницю
Козацькі гармати. ³⁸

»Ой у тебе, отамане,
Замовна рушниця:
Наші кулі одвертає
Панна-чарівниця.

»Ой ти знаєшъ, отамане,
Всяке характерство: ³⁹
Шкода, шкода товариства,
Любого братерства!»

Окрилася шляхта димомъ,
Рушниці гриміють;
Гадячане, якъ сніпки, ⁴⁰
По землі лягають.

Окрилася шляхта димомъ,
Крізь димъ огонь сяє;
Ліскавою міжъ лавами
Панночка літає.

Ой не вбався, пане Голко,
Панну зустрічати:
Зачарує семипядну — ⁴¹
Не втрапишъ стреляти.

Ой не вбався, отамане,
Панну наїжджати:
Зачарує гостру шаблю —
Не влучишъ рубати.

Ой не ва́жся чарівниці
 У вічі заглянуть:
 Обомліють бістрі нóги,
 Рученьки завянуть.

Прорубався панъ отáманъ
 До пáвни близенько, —
 Заблищали кáрі óчі,
 Тёхнуло серденько...

»Гей, козакі-товáриші
 Панцёрного пóлку!
 Оступіте у три лáви
 Отáмана Гóлку.

»Розверта́йте по-лицáрській
 За лáвою лáву:
 Ростóчимо зъ усіхъ бóківъ
 На панівъ облáву.

»Чи то жъ сла́ва — на капúсту
 Зе́ікти жме́ню шляхти? ⁴²
 Ой лúчче намъ їхъ рука́ми,
 Якъ ку́реї, забра́ти.»

Ой заки́нувъ панъ отáманъ
 Що риба́лка сітку:
 Ускóчила Рарожі́нська,
 Якъ пта́шка у клітку.

Трепéчутця у не́воді
 Ка́расі черво́ні;
 Ні до вте́ку го́рдій шляхті,
 Ні до оборо́ни.

Ой нашъ Гóлка за моря́ми
 Ха́ракте́рства вчи́вся:
 Ой хто бъ ёго́ перева́живъ,
 Ще то́й не роді́вся.

Та не гарáздъ, пáне Гóлко,
 Не гарáздъ ти рóбишъ,
 Що съ поклóномъ низéсенъкимъ
 Пáнну съ коня звóдишъ.

Колибъ тобі, отáмане,
 Та не занедбáти
 Підкинути підвáлину
 Підъ бáбинну хáту!

Колибъ тебé чарівни́ця
 Не зачарувáла
 И завзя́ття коза́цького
 Не загальмувáла!

III.

Запада́е нízько
 Червóнее со́нце
 У пилі́ та въ тумáни.
 »Ой стійте, не риньте
 У шляхéцький за́мокъ,
 Браті́ моі́ Гадяча́не!

»Ой злеті́въ пугачъ
 На висóгу бра́му,
 Та, якъ пугу, та пугу! ⁴³
 Ой чу́е, чу́е
 Коза́цькеє се́рце
 Якúсь вели́кую ту́гу.

»Ой не дурно, бра́ття,
 Ві́їхала шляхта
 На остáвний грець съ коза́ками:
 Ма́буть, начини́ла
 Скле́пí буди́нкові
 И підко́пи поро́хами.»

Не слухають хлопці
 И батьки старії,
 Ривуть на здобичч велику.
 Ой багато люду,
 Бідолахъ убогихъ,
 Укоротить собі віку!

Виводять хлопята
 Конеи у наряді,
 Виносять панські ристунки,
 А сірома вбога,
 Будники, дейнеки
 Пють коштовниі трунки.

Ой запало сонце
 Въ пили та въ тумани, —
 Хмари поломляють палають:
 Ой у останне
 П'яні бідолахи
 Веселихъ пісень співають!

IV.

Ой місяцю маю!
 Не світи зза гаю,
 Нехай ясно середъ ночі
 Купало палає.

Нехай кругомъ грища
 Темна вічъ насупить;
 Нехай кожне приголубить,
 Кого вірно любить.

Ой заховавъ місяць
 Молоді роги;
 Потемвіли стежки въ полі
 И біті дороги.

Купальні дівчата
Черезь огонь скáčуть,
А матіркї изъ батьками
По убитихъ плачуть.

Співáють дівчата,
Якъ у дзвони дзвонять,⁴¹
А понурні панове
Побитихъ хоронять.

— — —

V.

Не для тебе, Гóлко,
Молодецькї жартї:
Взявши мушкетъ, коло пáння
Додержуешъ вартї.

То не голубъ сівий
Кругъ голубки хóдить:
Панъ отáманъ изъ панянки
И очей не звóдить.

Бережїся, Гóлко,
Дівóчої речї,
Щобъ панянка не влестїла
Твогó серця грече.

Бережїся, Гóлко,
Дівóчої врóди,
Щобъ не випустивъ ти шлѣхти
За Дніпрóві вóди.

Не вберїся Гóлка
Красї молодóї:
Сїдлáвъ шлѣхтї пóтай рáди
Воронїї конї.

Не вберігси Голка
 Тіхої розмови:
 Наготівивъ шляхті зброю
 У темній дуброві.

Крикнувъ о-півночі
 Півень *кукуріку!*
 Не побачять Гадячане
 Сіроби до-віку. ⁴⁵

Крикнувъ пугачъ *пугу!*
 Земля застогнала,
 Заревла її утроба,
 Огнемъ запалала.

— —

Обернулось грище
 На страшну тривогу.
 Присвічує красний півень
 Втікачамъ дорóгу.

Чи ясно, чи темно —
 Жваво втекомъ чешуть,
 Тільки коні воронії
 Підковами крешуть.

П. Кулішъ.

Другу половину надрукуємо въ Основі за февраль. Ред.

ПРИМѢЧАНІЯ КЪ ПОЭМѢ »ВЕЛИКІ ПРОВОДИ.«

1. — Стр. 21, ст. 10.

Чи то Хмельничане,

Автору не случилось, въ изустныхъ преданіяхъ народа, слышать слова *Хмельничане*; но что оно существовало, доказательствомъ тому могутъ служить слѣдующія слова Рудавскаго (при описаніи Збаражской осады): *Za nimi* (за плѣнными Поляками, привязанными къ жердямъ) *posuwali się zwolna do wałów naksztalt wozów z kosami, niesłychane machiny drewniane, w których się kryli najwprawniejsi z Chmielniczani.* (Hist Polska, I. 75.)

2. — Стр. 22, ст. 6.

Сидитъ тишинный князь Ерема

Еремою называли казаки князя Іеремію Вишневецкаго-Корибута, которому принадлежала большая часть восточной Украины, по лѣвую сторону Днѣпра, кромѣ множества имѣній въ западной Украинѣ и Червонной Русси. Это былъ самый энергическій защитникъ пановъ противъ козачества, самый искусный полководецъ между шляхтою, самый жестокосердый тиранъ относительно побѣжденныхъ и захваченныхъ въ плѣнъ, и въ то же время одинъ изъ образованнѣйшихъ людей между магнатами Польскаго государства. Отрекшись отъ наследственной греческой вѣры, онъ служилъ римскому католицизму съ такимъ фанатизмомъ, какъ-будто всѣ папы и кардиналы, сколько ихъ ни было, вдохнули въ него свою душу. Украинско-католическая аристократія до сихъ поръ гордится Іереміею Вишневецкимъ; Украинскій народъ до сихъ поръ воспоминаетъ его имя съ ужасомъ и отвращеніемъ; государственники удивляются его великодушному самоотверженію для поддержанія цѣлости Рѣчи Посполитой; гуманисты презираютъ его энергію.

3. — Стр. 22, ст. 4.

На місівімъ ганку.

По разсказамъ Голембѣвскаго и другихъ антикваріевъ, старосвѣтскіе дворяне строили свои дома такимъ образомъ, чтобы изъ стѣнъ, изъ *піддашья*, или съ *ганка* множно было видѣть все домашнее хозяйство. Сидя на *ганку*, панъ дѣлалъ всѣ распоряженія на счетъ охоты, рыбной ловли, посѣвовъ и

сбора хлѣба, защиты своихъ границъ отъ сосѣднихъ пановъ, чинилъ судъ и расправу своимъ *дворянамъ*, т. е. шляхтѣ, служившей при его дворѣ, или, какъ выражались тогда, находившейся въ *дворской* или *дворянской* службѣ, изрекалъ кару нерадивымъ, или провинившимся *подданнымъ* (крестьянамъ), дѣлалъ смотръ надворнымъ хоругвямъ, или ротамъ козаковъ, панцыриковъ, драгунъ, гусаръ и т. п. и пировалъ съ гостями. Внутреннихъ комнатъ въ старину было гораздо меньше, чѣмъ въ наше время. Гости и домашніе мужчины обѣдали, играли, танцевали и спали большею частію въ наружныхъ частяхъ дома, подъ навѣсами и подъ открытымъ небомъ. Поэтому-то авторъ выводитъ Іеремію Вишневецкаго на сцену не внутри, а внѣ его палатъ, которые читатель не долженъ воображать ни очень обширными, ни очень роскошными. Разказы лѣтописцевъ о сотняхъ тысячъ панскихъ воевъ, наполненныхъ серебромъ, одеждами и мебелью, показываютъ, что въ тогѣ вѣкъ, исполненный набѣговъ и пожаровъ, дѣлныя принадлежности пышной панской жизни заключались въ разнаго рода движимости. Оттого-то панско-козацкія войны унесли съ собою почти всѣ слѣды магнатской жизни въ Украинѣ,—жизни, не уступавшей быту западныхъ вельможъ черни, ни въ роскоши, ни въ разнообразіи забавъ и наслаждений. Попировали старинныя украинскіе паны, нашумѣли на весь міръ, разлили рѣки шляхетской и козацкой врови, и оставили послѣ себя только богатство воспоминаній, въ услажденіе спокойнаго поэтического созерцанія и въ безконечную скорбь каждой благородной души.

4. — Стр. 24, ст. 1 — 4.

Дамо тобі крулевщизну

У Липовімъ Броді,

И будешъ ти, зъ ласки сѣйму.

Шляхтичъ на загіроді.

Привилегіи шляхетства были такъ велики въ Польскомъ государствѣ, что высшей награды не возможно было и придумать для храбраго воина. Даже и во время упадка политической польской системы, многіе старшины козацкіе обезпечивали себя, на всякій случай, шляхетскимъ достоинствомъ, съ которымъ пряталась отъ войсковой козацкой черни и людей, преданныхъ національному дѣлу искренно. Нобилитація сопровождалась пожалованіемъ *крулевщизны*, или имѣнія, считавшагося королевскимъ. Эти *крулевщизны* были часто только номинальныя, потому что надѣлялись нобилитованнымъ козацкимъ старшинамъ изъ земель, давно потерянныхъ Рѣчью Посполитою. Такъ Самко или Самченко получилъ, на сеймѣ 1659 г., нобилитацію и въ пожизненное владѣніе имѣніе Березаны. См. *Volumina Legum*, томъ IV, стр. 631 (по изданію 1839, стр. 304): *Maiąc w dziele ryckierskimъ zaleconego Jakima Samczenka z woyska Zaporoskiego, onego do tytułu y prerogatywy szlacheckiey przypuszczamy, y przywilej tak na nobilitatią, iako na dożywocie Bereżany onemu дану, approbuujemy*. Такъ нобилитованы въ томъ же году: войсковый, судья Самуилъ Зарудный, съ пожалованіемъ ему мѣстечка Савулихи; войсковою обозный Тимошъ Носачъ, съ пожалованіемъ имѣній: Капустной, Долины, Дорековецъ и Чернова; Василій Золотаренко, *gusarz z woyska Zaporoskiego*, съ переименованіемъ въ Золотаревскаго, и многіе другіе, которыхъ имена потомки ихъ,

Украинцы, найдутъ въ *Volumina Legum*. Замѣчательно, что сами они таили жалованныя королевскія грамоты отъ козаковъ, а въ послѣдствіи ихъ наслѣдники скрывали ихъ козацкіе подвиги отъ шляхты. Польскій историкъ Нѣсецкій, опасаясь оскорбить родныхъ Григорія Гуляницкаго, награжденнаго, въ 1659 году, Носовкою и Киселевкою (нѣкогда панскою добычею рода Киселей), утаилъ, не взирая на лѣтописи и *Volumina Legum*, что Гуляницкій былъ козацкимъ полковникомъ, назвалъ его *ротмистромъ* и приписалъ къ орто-польскому роду Уляницкихъ (см. т. IV. стр. 435), пропущенному, конечно, отъ какой-нибудь Украинки *Уляны*.

5. — Стр. 25, ст. 13, 14.

*Уродила мати —
Якъ намалювала,*

Въ народной пѣснѣ поется:

*Уродила менѣ мати —
Якъ намалювала.
Далъ мені щастя-дѣлю,
Щобъ я нанувѣла.*

6. — Стр. 25, ст. 25, 26.

*Якъ вѣдешъ збройно
Гранічить граніці,*

Выраженіе *гранічитись* или *гранічити граніцю* образовалось въ то время, когда украинскіе паны увеличивали свои владѣнія на счетъ своихъ сосѣдей, подобно монархамъ. Какъ это было возможно дѣлать, читатель увидитъ изъ 9-го примѣчанія къ *Дунайской Думѣ*. Преданія о войнахъ пановъ между собою собраны, къ сожалѣнію, въ небольшомъ количествѣ, изъ устъ народа и напечатаны въ 1 томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Авторъ, во время пребыванія своего на службѣ въ Кіевѣ, получалъ отъ почтеннѣйшаго, нынѣ уже покойнаго, старичка Валентія Росцишевскаго, владѣльца села Липоваго, весьма интересныя бумаги XVII вѣка о пограничныхъ войнахъ Адама Киселя съ Песочинскимъ; но копія съ нихъ погибла у него, въ 1847 году, вмѣстѣ со многими другими бумагами, по извѣстному случаю.

7. — Стр. 26, ст. 4 — 8.

*Ой бѣс-розбиває
Щука-риба ряску:
Не вважасъ Голка
На дівочу ласку.*

Въ народной пѣснѣ:

*Ой одбила щука-риба
Одъ бѣрога ряску:
Утерѣла видъ милого
Вірне слово й ласку.*

8. — Стр. 26, ст. 17 — 19.

*Пішла-повилася
Зъ Лубень крутоярихъ
Дорѳа розлѳа...*

Въ народной пѣснѣ:

*Ой изъ Лубень до Хорѳа
Дорѳа розлѳа.*

9. — Стр. 27.

*Ой бѳде розмѳва,
Гармѳтня раѳа*

Поляки говорятъ: *żelazne racje*. См. *Pamiętniki Paska*, стр. 130: *Ja też zrozumiawszy, że tu już pokorą nic nie wskóramy, ale racjami żelaznymi nadrabiać trzeba, jakem trzymał obuch w rękach, tak go też zaraz nim mocno przeżegnałem w piersi, że upadł pod ławę.*

10. — Стр. 31, ст. 27.

Кѳнь воронѳй, самъ молодѳй, —

Въ народной пѣснѣ:

*Кѳнь воронѳй, самъ молодѳй,
Та ще ѳ не женѳвся.*

11. — Стр. 33, ст. 7, 8.

*Не зъ одни бѳди
Повѳікали лѳбе,*

Бѳдами назывались заводы для выдѣлки поташа. Изъ стиховъ іеромонаха Климентія, жившаго во времена Мазепы:

Да п тѳе бѳдники въ нашої землі бувають,
що поташъ Тѳркамъ сѳкна фарбовать виробляють —

мы знаемъ, что буды доставляли матеріалъ для заграничной работы. Видно, этотъ промыселъ доставлялъ нанамъ значительные выгоды, если Адамъ Кисель, исправляя должность полномочнаго посла въ Москву, выпросилъ для себя лично у царя Алексѳя Михайловича на семь лѣтъ позволеніе «жечь золу и дѣлать поташъ на трехъ старыхъ будахъ» въ Трубчевскомъ уѣздѣ и на двухъ въ Недрыгайловѣ, «въ дѳкомъ черномъ лѣсу», какъ это намъ извѣстно изъ такъ называемыхъ *Малороссійскихъ дѣлъ* Московскаго Архива иностр. дѣлъ (связка подъ № 3, 1648 марта 3, л. 18.) (*).

12. — Стр. 33, ст. 26.

И хѳже рандѳрство

Жадность арендарей вошла въ предметы народного пѣснопѣнія. Лучшая дума о нихъ напечатана въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Объ

(*) Эти дѣла печатаются въ настоящее время и вскорѣ выйдутъ.

ожесточеніи противъ нихъ народа *Литовись Самовидца* (стр. 7) говоритъ такъ: «...сами державцы на Украинѣ не мешкали, тилько урядъ держали, и такъ о кривдахъ посполитыхъ люде й мало знали, альбо, любо (хотя) и знали, только, заслѣплены будучи подарками отъ старостъ и Жидовъ-арандарей, же того не могли узнати, же ихъ же саломъ по ихъ же шкурѣ и мажутъ, съ ихъ подданныхъ выдравши, онымъ даруютъ, що и самому пану вольно бы узяти у своего подданного и не такъ бы подданный его жалковавъ; ато леда-шевлюга, леда-Жидъ богатится, по килька цуговъ коней справляеть, вымышляючи чинши великіе, поволощинны, дуды, мѣрочки, бесьпъ, мѣрочки сухіе, зъ жорновъ плату и пное...»

13. — Стр. 36, ст. 1 — 6.

*Нехай побиває
Вороженьківъ нашихъ
Всёосвітняя позора,
Що по всёму світу,
По всіхъ добрихъ людяхъ
Ходить изъ двора до двора.*

Въ народной пѣснѣ о Наливайкѣ:

Не такѣе ищѣ бѣ ліхо,
Якъ таа позора,
Що ходить по білу світу
Зъ двора да до двора.

14. — Стр. 36, ст. 10, 41.

*Ой нехай же тебе
Божий Синъ намножить*

Въ народной пѣснѣ:

Ой колибъ же того
Божий Синъ намноживъ,
Хто щірни любощі
На сей світь пролѣживъ!

15. — Стр. 36, ст. 22 — 24.

*Колі жѣ не побачу
Козацького війська
Підъ білою короною,*

О томъ, что у козаковъ была бѣлая хоругвь, сохранилось извѣстіе у Окольского (Dyagulysz, str. 69): Kozacy we trzech tysiącach, grając w chałamojke, w bębny bijąc, z chorągwiemi i ze znakiem nad starszym półkonikiem, to jest pod bunczuk, pod proporcem białym ze dwiema ogonami zawieszonemi pod szefolinem, i czarną magierką zawieszoną, szli przeciw Kizimowi (когда Павлюкъ былъ разбитъ и они покорились панамъ подъ Кумейками).

16. — Стр. 37, ст. 9, 10.

*Можє, прѣдки умочали
Въ людскій крові рѣки...*

Заимствовано изъ слѣдующаго выраженія *Лѣтописи Самовидца* (стр. 11):
«Рѣдкій въ той кровѣ на тотъ часъ рукъ своихъ не умочилъ.»

17. — Стр. 37, ст. 15.

Зъ високой високости

Въ народной пѣснѣ:

*Ой літає орѣль, ой літає сізній
По високій високості. .*

18. — Стр. 37, ст. 21 — 24.

*Тимъ дворянствомъ пишajúчись,
Учїлася шляхта,
Якъ достаткомъ та юнóромъ
Перевáжить брата.*

Поляки находятъ, что дворянская жизнь разливала въ общество просвѣщеніе, смягчала нравы и проч., но вредъ одъ нея, по нашему мнѣнію, далеко превъшивалъ пользу. Шляхта приучалась жить не по состоянію; приучалась казаться не тѣмъ, чѣмъ она была въ разныхъ отношеніяхъ; приучалась, что называется, отличаться, хитрить и съ патрономъ и съ его кліентами, проводить время въ забавахъ, балагурствѣ, праздности. Издатель книги Гурницкаго: *Dworzanie Polski*, говоритъ въ предисловіи: «... skoro każdy niemal szlachcic potrzebował być dworzaninem, każdego też, wedle wymagań ówczesnych, winny były zdobić te przymioty, jakimi Górnicki swego dworzanina zdobi. А между тѣмъ и сквозь книгу Гурницкаго, въ которой онъ старался скрасить дворянскую службу и выставить всѣ лучшія ея стороны, проглядываетъ печальная игра въ надменность и услужливость, проглядываетъ деморализующая пустота дворянской жизни и жалкое тщеславіе такими вещами, которыхъ слѣдовало бы стыдиться. Дворянская жизнь отбѣляла шляхту отъ народа непреходимою чертою и творила посреди народа другой народъ, народъ болтливыхъ дармоѣдовъ, слѣпыхъ и глухихъ къ страданіямъ темной, чернорабочей массы. Таково общее впечатлѣніе, производимое на Украинца нашего времени весьма интересною книгою Гурницкаго. Если почти каждый шляхтичъ (każdy niemal szlachcic) въ старой Польшѣ долженъ былъ пройти эту школу дворянской жизни, то становится понятнымъ, почему польское дворянство, говоря вообще, является уже при Янѣ Казимирѣ такимъ жалкимъ гражданскимъ обществомъ, и почему оно такъ глубоко всосало въ себя аристократическіе предразсудки, что и послѣ паденія Польши всё еще любитъ тѣмъ порядкомъ вещей, отъ котораго она пала. Справедливо говорилъ на сеймѣ Скарга: *Złe prawo gorsze jest niżli tyran naszoższy, bo wždy tyran odmienić się, або namówić, або umrzeć może, i jego tyzaństwo ustaje; ale złe prawo zawždy trwa, zawždy zabija, i szkodę czyni — jako lew i bestya nierozumna, która namówić się nie da, aż ią zabić i umorzyć!* (Kazania Sejmowe, str. 97.)

19. — Стр. 38, ст. 5, 6.

*Старші въ війську, самовладні
На сеймовій раді.*

Рудавскій: «...inni ... publicznym groszem wykarmieni, zbudowawszy przezeń potęgę swojej rodziny, wyniesieni nad poziom prywatnych osób, rywalizujący z Królem co do świetności, parentelą, klientami, falcjami groźni i zbrojni, klóćą wszystkie sprawy i naginają je na korzyść własną... (Hist. Polska, I, 109) Większa część magnatów, wszystko poświęcających dla swojej puchy, pomiędzy innemi sekretami swojego samowładztwa, objawionego w imieniu i pod pozorem równości, przedewszystkim się lęka, ażeby mierniejszej fortuny obywatele nie tylko nie otrzymali nagród od Rzeczypospolitej, ale nie doszli nawet urzędów, gdzieby mogli zdolności swoje okazać; natomiast nakształt roju trutniów, pozerając dobra publiczne, do wszystkich spraw pokoju i wojny starają się Rzeczypospolitej narzucić swoje wyroczne i bezdarne potomstwo. (Тамъ же, 110.) ... magnaci, gdyby na sejmikach sprzeciwiał się im gmin szlachecki, za pomocą popieczników bezpiecznie mogą wszystkie zamiary skłócić i zmieszać. Z tego powodu niema nic świętego i nietykalnego, nie przepisanego prawem, nie obwarowanego najświętszemi przysięgi, co by ujęć mogło rąk łupieżnych, a nikt szczerze nie karci za publiczne zbrodnie, jak tego wymaga interes samój wolności. (Тамъ же, стр. 99.)

Скапра въ сеймовой рѣчи: Zjeżdżacie się z wielkimi kupami jezdnych i pieszych, jako na wojnę, nie na radę; i utracacie to, czemu by się nie małe wojsko uchować podobno mogło — Pierwiej sejmowe stanowienie było, jako boskie, niewzruszone i święte; teraz moc traci, powagi nie ma. (Biblioteka Polska, 1857, zes. 1 i 2, str. 5—6.) Въ проповѣди о любви къ отчизні: Samiście tylko sobie tyranami, gdy praw nie wykonujecie, a do sprawiedliwości fałszywą wolnością або raczej swawolnością przeszkody sami sobie czynicie. — — Sami sobie szkodzicie i ieden nad drugim tyraniją podnosicie, praw nie exekwując, a moc pańską tam, gdzie nie potrzeba, króćąc. (Тамъ же, 20.) Въ проповѣди о Monarchiej i Królestwie: ... obieranie posłów na sejmikach takie jest: iż możniejszy a śmielszy czynią, co chcą: або sie sami обіераją, i drudzy mało nie dożywотny sobie ten urząd czynią, або takie wystawiają, którzy ich myślom i przedsięwzięciu służą. (Тамъ же, 79.)

20. — Стр. 38, ст. 23, 24.

*Ой якъ зъ давніхъ було часівъ,
Такъ повинно й бути;*

Эти стихи подсказаны автору однимъ изъ нынѣшнихъ защитниковъ стараго украинскаго панства. Такъ было и такъ będzie! пророчествуетъ онъ, исподвись духа польско-украинскихъ магнатовъ, которые свое statu quo едва ли промѣняли бы и на Магометовъ рай.

21. — Стр. 39, ст. 3—6.

*Закрутілась крѣпо
Зелѣна хмеліна,
Звівшись на тичину;*

Хмельницкаго часто называли Хмѣлемъ Поляки и Украинцы. Сохранился отрывокъ пѣсни (см. 1 т. *Записокъ о Южной Руси*), выражающей озлобленіе противъ него народа:

Бодай Хмѣля Хмельницького

Перва кўля не минїла...

Народная поэзія воспользовалась именемъ гетмана, чтобы уподоблять завязанность козацкую завиткамъ растенія, дающаго меду и пиву хмѣльную силу.

Чи не той то хміль, що коло тичинь вѣтця?

Гей, той то Хмельницький, що зъ Ляхами бѣтця.

Или:

Чи не той то хміль, хміль,

Що у пиві грає?

Чи не той-то козакъ Нечай,

Що Ляшківъ рубає?

Чи не той то хміль, хміль,

Що у пиві кїсне?

Чи не той то козакъ Нечай,

Що Ляшеньківъ тїсне?

Или еще:

Та ще хміль, та ще зелененький

На тичину не звївся,

А вже Палій підъ Полтавою

Изъ Шведомъ побївся.

Та ще хміль, та ще зелененький

Головѣкъ не схилївъ,

А вже Палій підъ Полтавою

И Шведївъ побївъ.

Ой хмелю жъ мій, хмелю зелененький!

Чомъ головѣкъ не складѣшь?

Ой либѣнь же ти, проклятий Мазєпо,

Вже изъ Шведомъ накладѣшь.

22. — Стр. 39, ст. 20.

Усімъ сторонами.

Эта форма выраженія есть въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Я поставивъ стороженьку

Усімъ шляхами.

Она сохранилась также и въ пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Оступили Запорожжя

Всімъ сторонами.

23. — Стр. 40, ст. 16.

На возі воза риштують.

Одинъ возъ, поставленный на другой, обыкновенно служилъ козакамъ трибуною для провозглашенія возстанія или похода.

24. — Стр. 40, ст. 17 — 19.

*Чого притайлись**Уніти зъ Жидѣми**У скленѣхъ зъ мертвякѣми?*

Козаки во всѣхъ своихъ возстаніяхъ преслѣдовали уніатовъ больше, нежели самихъ католиковъ. Но войны козацкія приняли характеръ религіозной борьбы только во времена Хмельницкаго, который очень удачно сдѣлалъ защиту вѣры однимъ изъ побужденій народа къ возстанію. Книжная исторія Украины часто вмѣшивалась козаковъ въ религіозную борьбу, руководясь актами чисто дипломатическими и сказаніями украинскихъ лѣтописцевъ, которые были или монахи, или воспитанники монаховъ. Войны козацкія, до разгара Хмельницыны, имѣли слишкомъ мало общаго съ монастырскими интересами, а между тѣмъ въ монастырскихъ хроникахъ безпрестанно говорится о борьбѣ козаковъ за вѣру. Напримѣръ, авторъ *Сказанія, откуда козаки Запорожане*, пишетъ: «Тогда же ревностію благочестія разжегся пѣкото гетманъ Запорожского войска Наливайко», и пр. (*Запор. Старина*, изд. Срезневскимъ, часть I, вып. II-й, стр. 31). Но разверните 2-й томъ изданныхъ Броелемъ-Платеромъ *Pamiętników do Dziejów Polskich* и читайте, на стр. 214 — 219, письмо Наливайка къ королю, — вы не найдете въ этомъ актѣ ни намека на ревность благочестія, хотя найдете описаніе весьма интересныхъ событій жизни самого Наливайка и отношеній тогдашняго козачества къ панамъ и украинскимъ поселянамъ. Читайте цѣлыя кипы современныхъ реляцій панскихъ и козацкихъ писемъ отъ 1600 года до Хмельницкаго включительно, хранящихся въ С. Петербургской Публичной Библиотецѣ; читайте *Акты Южной и Западной Россіи*, издаваемые Археографическою Коммиссіею. Московское правительство, вмѣшиваясь въ домашнія дѣла Польши подъ видомъ покровительства единовѣрцевъ, очень хорошо знало, что борьба между козаками и панами идетъ вовсе не за вѣру. Въ тогдашнихъ тайныхъ бумагахъ мы находимъ, напримѣръ, такой отвѣтъ пріѣзжихъ въ Москву украинскихъ монаховъ, на разспросы бояръ: «учинено де ихъ Черкасъ было лестровыхъ, по королевскому росказанью, шесть тысячъ, а правы де королевскіе имъ давали въ ту пору, какъ служба ихъ гдѣ будетъ, на шесть тысячъ, а больше тово Черкасомъ не быть было, а достальнымъ бы указано въ городехъ, гдѣ хто похочетъ, подъ панскимъ началомъ, а самовольникомъ де Черкасомъ и за Порогами не быть было. И онѣ де Черкасы не похотѣли быть подъ панскою справою и учинились самовольны по прежнему, и по городомъ урядниковъ и Ляховъ и Жидовъ побивали и грабили, и кастелы пожгли въ городѣхъ. За то де ихъ Черкасъ побиваютъ Поляки, а не за вѣру.» (*Дѣла Малороссіи*. въ Моск. Архивѣ иностр. дѣлъ. 1638, связка № 1). Хотя въ воззваніяхъ козацкихъ гетмановъ и попадаются изрѣдка выраженія: «возстанемъ противъ нашихъ душмановъ и враговъ вѣры нашей», хотя въ жалобахъ и претензіяхъ козацкихъ, подававшихся правительству, упоминается между прочимъ и о вѣрѣ; но въ разныхъ документахъ есть извѣстія, что козаки не довѣряли своимъ панамъ, когда дѣло шло о войнѣ съ панами, что они были враждебно расположены къ Украинскимъ монастырямъ, что монахи и монахини греко-русскаго исповѣданія, прослышавъ издали объ ихъ возстаніяхъ, бѣгали изъ Украины въ Москву со всѣмъ монастырскимъ имуществомъ, и что козаки не

разъ перерѣзывали имъ дорогу и грабили ихъ никакъ не хуже, какъ и Татары. Во время Кумейской войны, къ Потоцкому привели схваченнаго подъѣздомъ стараго попа изъ Мошенъ. Гетманъ увѣрялъ его, что жизнь его въ безопасности, и подарилъ ему талеръ. Ободренный поппъ объявилъ, что вчера онъ видѣлъ на рынкѣ въ Мошнахъ пушки, но прибылъ ли Павлюкъ, не знаетъ, потому что козаки остерегаются поповъ въ войскѣ (Dyagusz Okolskiego, str. 48). Тамъ же, на стр. 107: Jedna rzecz niegruntowna u nich i nie bezpieczna zawsze: do wojska popów swoich nie przpuszczają, a zatem mało o Bogu myślą, ale jako bezrozumni, w sile swej i wielkości dufają. Рукописи С. Петербургской публичной библіотеки, появясь въ свое время въ печати, покажутъ, что интересы грекорусской церкви до временъ Хмельницкаго отставали на сеймахъ только паны Украинскіе, но и тѣ отставали больше потому, что, съ подчиненіемъ грекорусской церкви римскому папѣ, они лишились бы возможности, въ качествѣ свѣтскихъ людей, вмѣшиваться въ церковныя дѣла; а это было бы для нихъ крайне убыточно, потому что всѣ епископіи, архимандріи, катедры и доходные парафіи замѣщались обыкновенно ихъ близкими и дальними родственниками. Грекорусскіе монахи и попы были въ Польской Украинѣ тѣ же паны, только въ другой одеждѣ. Вотъ почему они смотрѣли съ ужасомъ на всякое волненіе козаковъ, на всякое возстаніе простонародья, и первые давали тягу при наступленіи грозы, которую предупреждать подвигами братской любви и самоотверженія было бы ихъ дѣломъ. Само собою разумѣется, что между духовными, какъ и между свѣтскими, обладателями Украины были исключенія, какъ всегда и вездѣ. *Лѣтопись Самовидца* (стр. 20) рассказываетъ очень трогательную легенду о добродѣтельномъ панѣ, Соновскомъ, который, понаѣхавъ на извѣстную всѣмъ свою невинность и доброту, остался въ Конотопѣ во время всеобщаго бѣгства шляхты, оставался четыре года невредимъ во время страшной бури, истребившей до остатка многіе дворянскіе роды, и былъ убитъ уже не знавшими его гайдаками со всѣмъ своимъ семействомъ, въ 1652 году, къ великому сожалѣнію жителей конотопскихъ. Въ *Актахъ Западной Россіи* (т. III, стр. 117) напечатано поученіе кіевскаго митрополита Сильвестра Коссова, обращенное къ новопоставленному священнику и показывающее, что и въ то время были между духовенствомъ люди, гнушавшіеся несправедливымъ стяжаніемъ до глубины души своей. Онъ, между прочимъ, говоритъ: «И не приѣмли приноса у Божій жертвеникъ отъ невѣрныхъ, ни отъ еретикъ, ни отъ блудникъ, ни отъ прелюбодѣй, ни отъ татей, ни отъ разбойникъ, ни отъ влательцевъ немилосердныхъ, ни отъ корчомниковъ, ни отъ рѣзотцевъ, ни отъ ротника, ни отъ поклещника, ни отъ лживаго пастуха, ни отъ волхова, ни отъ потворника, ни отъ игрьца, ни отъ злобника, или томящаго челядь свою голодомъ и ранами.» Впрочемъ невольно приходится и здѣсь на мысль итальянская пословица: Dal detto al fatto v'è un gran tratto.

25. — Стр. 40.

Ой ханайте, браття,

Хто кий, хто дрючину

Въ народной думѣ:

Котѣрий козакъ не мѣ въ себѣ шаблѣ булатноі,

Пшцалі семипядноі,

Той козакъ кий на плечі забирає,

За гетьманомъ Хмельницькимъ у охотнѣ військѣ поспішає.

Посланцы Выговскаго, въ маѣ 1631 года, говорили въ Москвѣ о войскѣ Хмельницкаго: «... ружьемъ де войско все исполнено. У иныхъ огненный бой, а у иныхъ лучная стрѣльба. А съ кіями де, какъ бывало прежь сего, нынѣ въ войскѣ никого нѣтъ.» (*Малорос. дѣла Моск. Арх. ин. д., связка подъ № 9, 1631.*)

Воспоминаніе о возстаніи дубинъ противъ сабель (во всякомъ случаѣ постыдное для польско-украинской шляхты) сохранилось еще въ слѣдующихъ стихахъ народной пѣсни:

Ходить Ляшокъ по риночку,
Шабельку стискае;
Козакъ Ляхъ не боїцца,
Шапки не здіймае.
Ой кинувся Ляхъ до шабляки,
А козакъ до дрюка:
«Теперѣ тобі, вражий сину,
Зъ душею розлука!»

26. — Стр. 40.

*Аби у всіхъ була воля
И дѣла єдина.*

Въ народной думѣ Богданъ Хмельницкій говорить:

Тимъ-то й сталась по всьому світу
Страшенна козацька сила,
Що у васъ, панове молодці,
Була воля и дѣла єдина.

27. — Стр. 40.

*Прѣдки вѣші невѣлю
Той муръ мурували,*

Гетманъ Павелъ Михновичъ Бутъ, иначе Гудзанъ, или просто Павлюкъ, писалъ въ 1637 году къ переяславской старшинѣ... tych zdrajców, ile ich jest wojskowych u was, którym obiady, wieczerza i bankiety u pana Żółkowskiego bywały, i za to towarzyszków naszych panu Żółkiewskiemu powydawali, i nie jednemu uszy pourzynano i na Hadiacz walów sy-pać zarpowadzono, — tych zdrajców wojskowych nie brońcie, aby ich do armaty do wojska pojmawszy przyprowadzono. (Dyaryusz Transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i Zaporoskiem u r. 1638, przez Szymona Okolskiego, str. 12).

28. — Стр. 42, ст. 3, 4.

*А козачки невѣлю
Постиль панамъ сѣдла.*

Какъ паны отбирали ключи у козаковъ и простыхъ поселянъ и дѣлались въ ихъ домахъ полными хозяевами, объ этомъ вспоминаетъ грозно-

печальная народная муза въ думѣ о Бѣлоцерковскомъ мирѣ (*Записки о Южной Руси*, т. 1). Мы приведемъ здѣсь изъ нея только трагическій упрекъ козаковъ послѣ побѣды надъ панскимъ войскомъ:

Эй Ляхъ жъ ви, Ляхі, мостівні пані!
Годі жъ вамъ поза куцями валѣтьця:
Порá до нашихъ жінокъ на опочівокъ вті.
Ужé нáші жінкі и подушкі поперебивали,
Васъ, Ляхівъ, мостівнихъ панівъ, дожидали.

29. — Стр. 42, ст. 4 — 8.

*Чи то, якъ панове
Гамували бѣгнати,
И підъ шляхту позаймали,
Козацькіи вѣрнати;*

Dyaryusz Okolskieko, str. 70: (разбивъ Павлюка подъ Кумейками) do Pereasławia sam j. m. p. hetman ruszył, i tam skarał buntowników; toż prawie i po wszystkich miasteczkach czynił, a przykładem jego własni panowie poddanych swawolnych karali, jedni na gardle, drudzy na majątności.

30. — стр. 42, ст. 8 — 12.

*Чи то, якъ съ Потопцькимъ
Сільский людъ карали,
Видъ Нїженя до Кїева
На нáмі сажали, —*

Въ 1637 году, воевода брацлавскій и гетманъ польный коронный Николай Потоцкій, побѣдивъ козаковъ подъ Кумейками и подъ Боровицею, перешелъ на лѣвую сторону Днѣпра усмирять поселянъ, помогавшихъ козакамъ и вписывавшихся въ козацкое войско, или, какъ онъ выражался, *ad ultra extirpandas radices takowey insolentiey*. «Еслибы (говоритъ онъ въ своей реляціи) карать Украинну соотвѣтственно ея винѣ, которая обнаруживается въ показаніяхъ выданныхъ мнѣ злодѣевъ, то пришлось бы все безъ исключенія Поднѣпріе и Заднѣпріе вырубить въ пень. Но довольно (продолжаетъ онъ) смертію десяти сотъ преступниковъ застрашать сто тысячъ другихъ виновныхъ. Я для того собственно їду въ Нѣжинъ, чтобы видѣть ихъ собственными глазами на колыяхъ.» И дѣйствительно онъ устроилъ себѣ триумфъ, достойный римскихъ императоровъ: вся дорога отъ Нѣжина до Кіева была уставлена колыями съ посаженными на нихъ живыми людьми. Этимъ объясняется, почему въ слѣдующемъ же 1638 году поселяне такъ отчаянно бросились подъ знамена Остриина или Острины, который такъ жестоко обманулъ ихъ надежды, напередъ вывезши свое и своихъ приближенныхъ семейства за московскій рубежъ и бѣжавъ потомъ въ московскія степи въ самый критическій моментъ войны. (См. примѣч. 51 къ этой поэмѣ). Въ реляціи своей Николай Потоцкій описываетъ жестокости Украинцевъ къ шляхтѣ, Жидамъ и католическому духовенству, и собственнымъ краснорѣчіемъ опредѣляетъ степень обидъ, ожесточившихъ до звѣрства добродушную натуру украинскаго простолюдинъ. Эту

реляцію, еще неизвѣстную въ печати, авторъ нашель, въ числѣ множества другихъ драгоценныхъ документовъ, между рукописями С. Петербургской Публичной бібліотеки (Польскій отд. № 94, стр. 502 — 504). Вотъ изъ нея выписка:

Od Pa Wdy Bracławskieo do Pana Krakowskieo z Nizyna, d. 8
Januarii 1638.

— за Dniepr przeszedł (ia) z woyskiem ad vltra extirpandas radices takowey insolentiei, ktora in tantum excreuerat, ze nie tylko wiele slacheckiey krwi strumieni, ale Kaplanskiey rozlała, gdzie po tey wszystkiey transactiei Kizimenko non degener w niecnocie od Pana Oyca swego, nie wiedząc ieszcze tak o Pawluku, Thomilenku y innych, iako y Oycu swym w kaydanach, rzucił się na Lubnie Xcia JM y tam z przybraną družyną swoją Zamek złupil, Xcia JM Slug, Slachte y Slachcianki pozabiiał, kościół spalił, Bernardinow kilku ściął świętych, nie dając ich zadnemu chowac, psom pastwiskiem czynił; asz iusz y ten z łaską Bożą iest w saku y oraz z Panem Oycem swym na palu zatkwil y innemi pomocnikami swemi (bo tych do Warszawy na widowsko daremna wozyc; raczey, zeby tu, gdzie robili, y zaplate odniesli.) Za to iednak nie stoi; na co oczy moje patrzaia, iakie tyranstwa, morderstwa y lupiestwa poczynione, gdzie mi teraz po goscincach apparaty kościelne y wiele spretow Slacheckich rozni praesentuią przy oddawaniu y samych złoczyńcow, podług ktorych confessat gdybym taką miał czynic iaka winna iest executiā, wszystko bez exceptiei Podnieprze y Zadnieprze przyszło by w pien wyciąc; lecz, ze poena in paucos metus ma padac, co głoownieyszego po goscincach vprzātac kaze, dziesiāci stu sto tyśiācu na przykład z nich dając, a nie dla innego respectu y tu do Nizina ziachałem, tylko zebym niektórym tosz bezpieczenstwo zganil y sam ich na palu widział. Teraz pluzy czas wszystko z nich iak z wosku vlepic Rptey, zeby iusz więcey to zle in visceribus iey niezostawalo. Ja tesz sam prętko ztąd (bym tylko tych, ktorych mi eszcze spieguia, na rostaynych drogach strozami osadzil) wybierze ku oddaniu zwykłych moich vsług wm meu MP, w ktory kray y czasy contractow spieszyc mi się po części kaza, abym ich nieco mogł zachwycie, acz ci raczey brac, anizeli dawac na zastawy y dawnieyszych płatkem odbywaiąc, nowych szukac creditow. — — Armate takowego woyska, iako y Kozacką postanowilem w Kiiovie przy Panu Zoltowskiem. — —

31. — Стр. 44, ст. 23, 24.

*Якъ стояти за свій гоноръ,
Вікамъ дальшимъ перекажемо.*

У насъ, въ украинской, да и въ великорусской, литературѣ вошло почти въ обычай изображать старинныхъ польско-украинскихъ пановъ какими-то *недолбками*. Напротивъ, многіе изъ нихъ представляютъ лучшіе образцы челоѣчества, если смотрѣть на нихъ аристократически и правдоѣрными глазами. Поэтому-то такія личности, какъ, напри-
мѣръ, Іеремія Вишневецкій, до сихъ поръ составляютъ гордость самыхъ почтенныхъ Поляковъ, проникнутыхъ консервативными идеями. Это въ са-

момъ дѣлѣ были герои своихъ убѣденій. Имъ и въ голову не приходило, что настанетъ время, когда ихъ потомки, уразумѣвшие великолѣпный обманъ, въ какомъ были воспитаны, въ какомъ жили и умирали ихъ славные предки, готовы будутъ умолять историковъ и поэтовъ о забвеніи ихъ великихъ подвиговъ. Едва ли представители какой-либо государственности могутъ превзойти польско-украинскихъ пановъ въ подражаніи возвеличеннымъ старомодною исторіею героямъ классическаго міра. Они, исполняя священную для нихъ волю католическаго Рима и слѣдуя внушеніямъ тогдашнихъ академистовъ, постоянно имѣли въ виду правило Саллюстія... *quoniam vita, qua fruimur, brevis est, (mihi rectis esse videtur) memoriam nostri quam maxime longam efficere*. У нихъ не выходилъ изъ памяти гордый вопросъ:

«Что вы, о поздніе потомки,
Помыслите о нашихъ дѣлахъ?»

Извѣстный магнатъ-изгнанникъ Іеронимъ Радзѣвскій, въ заграничномъ манифестѣ своемъ противъ короля и Рѣчи Посполитой, говоритъ: *Obawiałem się, aby o mnie nie napisano, co Piasecki w Kronice o Dembińskim powiada — — Lękając się podobnej wzmianki, i pszenosząc uczciwość nad korzyść, miałem się na ostrożności...* (Hist. Polska, prz. Jana Wawrzyńca Rudawskiego, I, 207.) Хризостомъ Пасекъ, въ своихъ *Pamiętnikach*, пишетъ о королевскомъ рекомендательномъ письмѣ: *O ten zaś list, który był do Czarnieckiego, prosiłem, żeby mi go kazał oddać, powiadając, że te i podobne okazje chowam sobie, aby pozostały dla potomności, jako świadectwo mego życia.* (Стр. 138, изд. 1860.) Сеймовые рѣчи пановъ, ихъ официальные и частныя сношенія между собою наполнены Цицероновскими выраженіями о доблестяхъ гражданскихъ и о славѣ въ потомствѣ. Напримѣръ, въ инструкціи, данной Александру Пасеичинскому, при отправленіи его посломъ на повѣстовый винницкій сеймикъ, въ 1621 году, говорится: *...padł los na bracią naszą ludzie wielkie y znane, że broniąc oyczyznę, za wszystkich się zastawiając, jedni mężnie gardła położyli, drudzy w niewolę poszli, niesmiertelna sława ich słynie y słynąc będzie po wszystkim świecie, poki tych stanie, którzy imię Chrystusowe wyznawają, szlachetne ich dusze, krwią omyte, nieodmiennych przy męczeńskiej Coronie w niebie zazywają radości.* — *Ktokolwiek w czasie przeszłe weirzy, przyznac to musi, że te zacne narody, które się pod imieniem korony Polskiej zawierają, nigdy nicz miłszego nie miały nad sławę.* (Zróżdła do Dz. Polsk. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przędzieckiego, I, 27.) Окольскій, авторъ драгоцѣннаго для исторіи Украины Дневника (*Dziaryusz*), посвящая свой трудъ главному дѣйствующему лицу войны съ козаками, Николаю Потоцкому, пишетъ: *Nie na toć wpawdzcie, abyś w. m. jaśnie wiel. m. pan tantarum rerum sis laudator, ale aby posteritas tak zacnego domu następującą w. m. moich miłościwych panów, tantis trophaeis szczycąc się i zdobiąc, mieli quem imitarentur, et cui deberent.* Увѣренность въ святости своихъ подвиговъ сопровождала пановъ въ самыхъ жестокосердныхъ ихъ поступкахъ. Этотъ самый Потоцкій ѣздилъ въ Нѣжинъ, чтобъ видѣть собственными глазами осужденныхъ имъ людей на колыяхъ, и отъ Нѣжина до Кіева установилъ дорогу казненнымъ такимъ образомъ Украинцами. (См. прим. 30 къ этой поэмѣ.)

Героизмъ тогдашнихъ Полекъ соответствовалъ понятіямъ боевого вѣка.

Когда извѣстный рѣзунъ Чарнецкій выѣзжалъ въ походъ противъ Шведовъ, старшая дочь его Александра воскликнула: O! jak żaluje, że się nie ugodziła męszczyzną, abym naśladowała czynów i dziedziczyła sławę ojcowską. (Hist. Stef. Czarnieckiego, przez M. Krajewskiego, str. 173).

32. — Стр. 44, ст. 25 — 28.

*Похилились въ тѣмнімъ лѣзі
Калінові віти:
Заплакала вірна шляхтя,
Якъ маліі діти.*

Въ народной пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

*Похилились густі лѣзи
Й калінові віти:
Заплакали Запорізьці,
Якъ маліі діти.*

33. — Стр. 45, ст. 5.

Ой загулі талимбаси мідяні,

Талимбасы — родъ барабановъ, литавры. Ихъ носили и возили на коняхъ, всегда парами; колотили разомъ въ оба палками. Слово это упоминается въ *Литониси Величка* (I, 71). Въ числѣ добычи, взятой козаками у Поляковъ послѣ Кореунской битвы, захвачено нѣсколько «телембасовъ среб-
ныхъ и мѣдныхъ позлоцѣстныхъ».

34. — Стр. 46, ст. 7.

Старá брама усміхнулася,

Подражаніе свадебной пѣснѣ:

*Ой пічъ наша регоче —
Коровію хоче,
А припічокъ усміхається —
Коровію сподівается.*

35. — Стр. 46, ст. 11.

Білі шати, золотіі берегі,

Стихъ этотъ подсказанъ автору слѣдующимъ мѣстомъ народной пѣсни:

*Припну фартухъ дорогій —
Золотіі берегі.*

36. — Стр. 46, ст. 15.

Ой заграпо міні и забубнено,

Этотъ стихъ заимствованъ изъ свадебной пѣсни:

*Въ неділеньку рано
На дворі заграпо,
Ой зарано и забубнено,
Боіри побужено.*

37. — Стр. 47, ст. 2.

Зубча́ста грі́мні́ця:

Авторъ употребилъ слово *грі́мні́ця* въ значеніи молніи, но ему не случилось слышать это слово въ устахъ народа: изъ примѣчанія же 10-го къ 1-му тому *Актовъ Западной Россіи* ему извѣстно, что *грі́мні́ця* собственно значить освященная свѣчка, которую зажигали при молитвѣ, во время грома, и что громницами въ Западной и Южной Руси называется праздни́къ Срѣтенія Господня. На страницѣ 27-й 1-го тома этихъ актовъ, подъ грамотою 1398 года, читаемъ: «Въ Остаповѣ, предъ Громницами», т. е. 1-го февраля.

38. — Стр. 47, ст. 3 — 8.

*Дозво́ль, ба́тьку, изъ жу́рѣна
Срі́бний гу́дзь зірва́ти:
Ой не візьму́ть ча́ривні́цю
Коза́цькі ча́рма́ти.*

Въ рѣчѣ, обращенной къ отаману, слово *ба́тько* само по себѣ значило то же, что и вмѣстѣ съ словомъ *ота́манъ*.

Ота́мане, ба́тьку нашъ!
Пора́д же ти те́перъ на́съ.

Въ пѣснѣ, сложенной Запорожцами на Кубані, поется:

Ой вста́нь, ба́тьку, съ то́го сві́ту,
Вели́кий ге́тьма́не!

Человѣка, умѣющаго заговаривать оружіе, можно было убить только серебряною пулею. Въ пѣснѣ о Нечаѣ поется:

Не зна́ете, вра́жі Ляхі,
Якъ козака́ вби́ти:
Срі́бнимъ гу́дзькомъ, срі́бнимъ гу́дзькомъ
Рушні́цю наби́ти.

Поляки также вѣровали въ заговоръ оружія и, по словамъ Паска, *zawsze przed bitwą kule przyprawiali, pocierając je różnemi świętościami.* (Pamiętniki, 41). Разказы о томъ, какъ характерники *одвертають кулі*, напечатаны въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Окольскій (Dyaryusz, str. 95), описывая войну съ Острияниномъ, говоритъ, что козаки *czarownic i czarowników. aby inkantacye na prochy, strzelbę, powietrze i ogień czynili. po wysokich dachach aby upatrowali, rozsadzili.* Тамъ же, на стр. 135, о козацкомъ предводителѣ Сокираномъ или Сокиравомъ: *Był to dawny Kozak, świadomy morza i buntów pryncypał, wiele umiał zdrad i czarów, na powietrza, na strzelbę.*

39. — Стр. 47, ст. 13, 14.

*Ой ти зна́єшъ, ота́мане,
Вся́ке ха́ракте́рство.*

*Ха́ракте́рство*мъ, т. е. волшебнымъ искусствомъ побѣждать, по мнѣнію козаковъ, обладалъ каждый искусный предводитель. Въ послѣднее время

славился характерствомъ въ народныхъ преданіяхъ Семень Палій. Онъ творилъ такіа чудеса, что воткнутое въ землю копьё его казалось неприятелямъ лѣсомъ; они спасались въ этотъ лѣсъ, наклоня головы подъ воображаемыми вѣтвями, и такимъ образомъ сами подставляли шеи подъ саблю «великого воина.» Бесѣды съ народомъ о великомъ воинѣ Паліѣ дали автору основу для характера Голки, вымышленно-популярнаго предводителя возстанія черни въ началѣ Хмельниччины.

40. — Стр. 47, ст. 19.

Гадлячѣ, якъ спѣлики.

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляхівъ, вражівъ співъ,
Якъ спѣлики вѣсти.

41. — Стр. 47, ст. 27.

Зачарує семипядну —

Прилагательное *семипядна*, при словѣ *пищаль*, въ народной украинской поэзіи сдѣлалось гомерически постояннымъ. Когда Украинецъ, описывая что-нибудь, входитъ въ пафосъ, онъ иногда, подобно арабскимъ поэтамъ, опускаетъ существительное. Напримѣръ: *Заплакавъ іркіми* (слезами). *Засміявся на кутні* (зубы; т. е. заплакавъ). *Побачивъ чорнобріву* (дівчину). *Де жъ мой сизокрила* (голубка)? Въ этомъ духѣ и авторъ отпустилъ существительное.

42. — Стр. 48, стр. 17, 18.

*Чи то жъ слава — на капусту
Зієти жем'ю шляхти?*

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляшківъ, вражихъ співъ,
На капусту сієти.

43. — Стр. 49, ст. 19 — 21.

*Ой злетівъ пугачъ
На високіу брѣму,
Та якъ пугу та пугу!*

Въ народной пѣснѣ:

Ой злетівъ пугачъ
На могилоньку
Та якъ пугу та пугу!

44. — Стр. 51, ст. 6.

Якъ у дзвони дзвонять,

Въ народной пѣснѣ:

Ой якъ заговорить —
Якъ у дзвони дзвонить,
А якъ засміється —
Дунай розілетця.

43. — Стр. 52, ст. 5 — 8.

*Крікнувъ о-півночі
Півень кукуріку!
Не побійять Гадячіне
Сіроми до-віку.*

Въ народной пѣснѣ:

Крікувъ на воротиxъ
Півень кукуріку!
Не побійть мати сїна
Съ походу до віку.